

Nastanak modernog društva u političko-ekonomskoj teoriji Adama Smitha

Noršić, Nikola Mijo

Master's thesis / Diplomski rad

2023

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, The Faculty of Political Science / Sveučilište u Zagrebu, Fakultet političkih znanosti**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:114:408620>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-25**

Repository / Repozitorij:

[FPSZG repository - master's thesis of students of political science and journalism / postgraduate specialist studies / dissertations](#)

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

Nikola M. Noršić

NASTANAK MODERNOG DRUŠTVA U POLITIČKO-EKONOMSKOJ
TEORIJI ADAMA SMITHA

DIPLOMSKI RAD

Zagreb, 2023.

Sveučilište u Zagrebu
Fakultet političkih znanosti
Diplomski studij politologije

NASTANAK MODERNOG DRUŠTVA U POLITIČKO-EKONOMSKOJ
TEORIJI ADAMA SMITHA

DIPLOMSKI RAD

Mentor: doc. dr. sc. Domagoj Vujeva

Student: Nikola M. Noršić

Zagreb
rujan, 2023.

Izjavljujem da sam diplomski rad „Nastanak modernog društva u političko-ekonomskoj teoriji Adama Smitha“, koji sam predao na ocjenu mentoru doc. dr. sc. Domagoju Vujevi, napisao samostalno i da je u potpunosti riječ o mojem autorskom radu. Također, izjavljujem da dotični rad nije objavljen ni korišten u svrhe ispunjenja nastavnih obaveza na ovom ili nekom drugom učilištu, te da na temelju njega nisam stekao ECTS bodove.

Nadalje, izjavljujem da sam u radu poštivao etička pravila znanstvenog i akademskog rada, a posebno članke 16-19. Etičkoga kodeksa Sveučilišta u Zagrebu.

Nikola M. Noršić

Sadržaj

1. UVOD.....	1
2. KONJEKTURALNI PRISTUP I TEORIJA O ČETIRI STADIJA POVIJESTI	4
3. ANTIČKI POREDCI KAO TRGOVAČKA DRUŠTVA.....	11
4. NASTANAK MODERNOG DRUŠTVA KAO REZULTAT „NEPRIRODNOG I RETROGRADNOG PORETKA“.....	14
4.1. O prirodnom i neprirodnom poretku stvari.....	14
4.2. Kako su gradovi stekli svoju slobodu.....	17
4.3. Kako su gradovi i trgovina doprinijeli napretku sela.....	21
5. KONSTITUTIVNI PRINCIPI I MEHANIZMI MODERNOG DRUŠTVA	28
5.1. Konstitutivni principi modernog društva	28
5.2. Konstitutivni mehanizmi modernog društva.....	30
6. CILJEVI I DUŽNOSTI SUVERENA	35
7. ZAKLJUČAK	41
LITERATURA	43
SAŽETAK.....	46
SUMMARY.....	47

1. UVOD

Adam Smith općenito je poznat kao ekonomski autor, a njegovo kapitalno djelo, *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*, najčešće se kategorizira kao djelo ekonomske teorije.¹² Međutim, Smith nije bio samo ekonomski autor, a *Bogatstvo naroda*, u svom skraćenom nazivu, nije samo ekonomsko djelo. Preciznije, Adam Smith bio je moralni filozof, politekonoski teoretičar te jedna od važnijih figura škotskog prosvjetiteljstva – njegov rad bio je ukorijenjen ne samo u ekonomskoj analizi, već i u širem razumijevanju društvenih i političkih silnica. U skladu s time, *Bogatstvo naroda* je i politekonosko djelo, odnosno djelo političko-ekonomske teorije, koje u sebi sadrži viziju društva u kojem je ekonomija integralni, ali ne i jedini dio. To djelo prvi put je objavljeno 1776. godine, a sastoji se od pet knjiga. Prve dvije knjige većinom sadrže ono što bi se moglo nazvati ekonomskom teorijom u užem smislu. Treća knjiga sadrži dio Smithove teorije povijesti te posebno obrađuje način nastanka modernog europskog društva. Četvrta se knjiga bavi različitim sustavima političke ekonomije te njihovim učincima u različitim vremenima i društvima, dok se u petoj knjizi Smith detaljnije bavi ulogom države. Iako se ovaj rad dotiče uloge države u Smithovoj teoriji, treća knjiga *Bogatstva naroda* predstavlja središnju temu rada. No, zašto baš ta tema?

Prije svega, treba reći da političko-ekonomska narav teorije Adama Smitha nije tolika novost za akademske istraživače Smithovog opusa. Kod ozbiljnijih istraživača, Smith je već neko vrijeme poznat kao puno više od samo „ekonomskog autora“. Na svjetskoj akademskoj sceni, Smithova je političko-ekonomska (i politička) teorija itekako prepoznata i relevantna. Između velikog broja ostalih interpreata, Istvan Hont je u prethodnim desetljećima uvelike pridonio „oživljavanju“ Smithove bogate teorije, dok Paul Sagar posljednjih godina nastavlja tu tradiciju.³ Na domaćoj akademskoj sceni također je bilo hvalevrijednih i balansiranih

¹ Adam Smith rodio se 1723. godine, u škotskom gradiću Kirkcaldy, a preminuo je 1790. godine u Edinburghu. Živio je u vrijeme kada je započela industrijska revolucija, što znači da je mogao svjedočiti tehnološkom napretku koji je omogućio industrijsku revoluciju, ali i da je mogao vidjeti uspon i jačanje mlade građanske klase koja se razvijala na valu industrijskog napretka. Uz ekonomske promjene društva, Smith je kasnije mogao svjedočiti i velikim političkim previranjima i promjenama, među kojima su odvajanje britanskih kolonija u Americi od matice Velike Britanije, 1776. godine, te početak Francuske revolucije, 1789. godine, godinu prije nego što je Smith umro (Hanžeković, 2007). S obzirom na to, Smith je očigledno bio svjedok velikim promjenama europskog društva kojega je bio dio, iako ostaje upitno u kojoj mjeri je te promjene uspio zahvatiti u svojem najpopularnijem djelu (Grdešić, 2016: 103-105).

² Smith se, na temelju svog kapitalnog djela, općenito smatra i „ocem“ moderne ekonomske znanosti (Berry, 2018).

³ Iako se u radu, počevši od naslova, govori o „političko-ekonomskoj teoriji“ Adama Smitha, rad sadržajno obuhvaća i dijelove Smithove političke teorije, o kojima opširnije pišu Hont (2009) i Sagar (2018). Primjerice, Hont uvjerljivo pokazuje da je Smithova teorija povijesti zakona i vlasti ustvari njegova politička teorija, dok Sagar Smithovu političku teoriju prvenstveno vidi u Smithovoj teoriji autoriteta i vlasti te izvorima podaničke poslušnosti koje ta teorija obuhvaća.

tekstova o Smithu, za koje su bili zaslužni Zvonimir Baletić, Dag Strpić i, nešto kasnije, Marko Grdešić.⁴ Međutim, njihovi radovi bili su iznimke, a ne pravilo. Drugim riječima, primjetno je da na hrvatskoj akademskoj sceni, pogotovo u posljednje vrijeme, postoji određena podzastupljenost radova koji se bave Smithom. Da ne govorimo o pojedinim dijelovima njegove političko-ekonomske teorije. U svakom slučaju, tu podzastupljenost radova o Smithu nastoji se ispraviti ovim radom. Također, s obzirom na domaće stanje interesa za Adama Smitha, tema ovog rada nužno je neistražena i, prema tome, vrijedna razmatranja.

Tema rada, riječju, je nastanak modernog društva u Smithovoj političko-ekonomskoj teoriji. Glavno pitanje na koje rad odgovara je: kako Adam Smith razumije razvoj i nastanak modernog društva i koje mjesto ono zauzima u njegovoj teoriji povijesti? Pritom je, treba napomenuti, teorija povijesti dio Smithove političko-ekonomske teorije, zbog čega se rad na tu teoriju povijesti fokusira, ali se na nju ne ograničava. To će biti detaljnije razjašnjeno u sljedećem poglavlju rada. Postavljenom pitanju rada pristupa se sa idućom tezom: kako po njegovim konstitutivnim principima, tako i po načinu njegova nastanka, moderno društvo iznimka je u europskoj povijesti, barem onakvoj kako ju Smith razumije. Prema tome, cilj rada nije pokazati kako se Smithovo poimanje specifičnosti nastanka modernog društva razlikuje u odnosu na druge autore. Cilj rada je pokazati kako se konstitucija modernog društva razlikuje u odnosu na prethodni tijek povijesti unutar Smithove teorije. Drugim riječima, teza je sužena kako bi se više prostora ostavilo izlaganju teorije povijesti kako ju Smith iznosi. To ne znači da paralela s drugim autorima neće biti, ali te će paralele biti ograničene. Osim toga, cilj rada nije dati kritiku postavki političko-ekonomske teorije Adama Smitha iz perspektive političke ekonomije 21. stoljeća.⁵ Rad se, ukratko, ograničava na interpretativni prikaz nastanka modernog društva u Smithovoj teoriji povijesti, odnosno prema njegovoj političko-ekonomskoj teoriji.

Najvažniji pojam koji koristim u radu je „moderno društvo“. Umjesto „modernog društva“, katkad ću koristiti izraze poput: „moderno europsko društvo“, „moderno trgovinsko društvo“, „trgovinsko“ ili „trgovačko“ društvo, i „građansko društvo“. Svi navedeni izrazi uvijek će biti sinonim za „moderno društvo“.⁶ Zašto? Zato što kada govorim o modernom

⁴ Za navedene autore i njihove tekstove vidi literaturu ovoga rada.

⁵ Za suvremenu perspektivu takvog tipa koristan je članak Marka Grdešića (2016) pod naslovom „Je li Adam Smith konzervativac? Nevidljiva ruka, institucionalni dizajn i društvena hijerarhija“. Nešto raniju i sasvim kritičku perspektivu političko-ekonomskog tipa daje Karl Polanyi koji, između ostalog, propituje temeljne postavke ne samo Smithove političko-ekonomske teorije, već i njegove moralne filozofije (Polanyi, 1999).

⁶ Sukladno tome, bilo koji drugi pridjev ili prefiks koji koristim ispred riječi „društvo“, značit će da se referiram na ono što prethodi „modernom društvu“. Na primjer: „predmoderno društvo“, „feudalno društvo“, „antičko trgovinsko društvo“ i sl.

društvu, mislim na društvo specifičnog mjesta i vremena. Mjesto podrazumijeva da se prvenstveno radi o društvu europskog kontinenta, a vrijeme da je riječ o društvu koje je nastalo nakon srednjeg vijeka. Preciznije, pod „modernim društvom“ misli se na europsko društvo rane moderne, koje se razvilo u razdoblju od ranog 16. do kasnog 18. stoljeća, te koje je u svojoj osnovi tržišno društvo. S obzirom na to, ovaj rad se bavi Smithovim shvaćanjem modernog društva kao dominantno trgovinskog društva, što će biti jasnije u daljnjem tijeku rada.

Što se (primarne) literature tiče, u radu sam relativno najviše prostora posvetio *Bogatstvu naroda*, a posebice trećoj i petoj knjizi. Kako bih ostvario dublje razumijevanje Smithove teorije povijesti, prvenstveno njezinih predmodernih stadija, oslonio sam se i na Smithova *Predavanja o Jurisprudenciji*.⁷ Smithovoj moralnoj filozofiji, izloženoj u *Teoriji moralnih osjećaja*, sam posvetio tek onoliko vremena i prostora koliko sam to smatrao potrebnim da iznesem neke Smithove teze o ljudskoj prirodi koje su mi se činile važnima za razumijevanje ostatka rada. Što se tiče sekundarne literature, ona je raznovrsna. Ipak, na moju su interpretaciju relativno najviše utjecali Cohen (1989), Baletić (2004), Hont (2009), i Sagar (2018, 2022). Osim navedenih izvora, pomoć u pisanju rada pružale su mi bilješke s predavanja i seminara na kolegiju „Građansko društvo u moderni“, koji sam odslušao kod profesora Domagoja Vujeve u zimskom semestru akademske godine 2021./2022.

⁷ Riječ je o kasnije objavljenom djelu, odnosno objavljenom nakon Smithove smrti. Konkretno, radi se o pronađenim bilješkama studenata koji su slušali Smithova predavanja na Sveučilištu u Glasgowu između 1762. i 1764. godine.

2. KONJEKTURALNI PRISTUP I TEORIJA O ČETIRI STADIJA POVIJESTI

U istraživanju i opisivanju povijesti razvoja društva Adam Smith koristio se konjekturalnim pristupom. Tu je postavku prvi iznio Dugald Stewart, koji je tvrdio da je Smith uključen u tzv. “konjekturalnu povijest” (eng. *conjectural history*), odnosno u oblik „empirijski utemeljenog povijesnog istraživanja” u kojem je poanta „formirati konjektуре u područjima u kojima nedostaju izravni empirijski dokazi” (Griswold, 2018: 75).⁸ Drugim riječima, konjekturalni pristup nije težio prikazati stvarnu ili činjeničnu povijest, ali pogrešno bi bilo reći da se radilo o posve hipotetičkoj povijesti.⁹ Naime, pristup se velikim dijelom služio pretpostavkama i konjekturama u opisivanju najranijih dijelova ljudske povijesti, i to posebice prilikom opisivanja prvih ljudskih zajednica, odnosno lovačkog i sakupljačkog društva. Međutim, u prikazivanju kasnijih faza društvenog razvoja, konjekturalni se pristup uvelike oslanjao na dokumentiranu povijest. S obzirom na navedeno, može se reći da se pristup koristio kombinacijom konjektura i činjenica kako bi pružio što cjelovitiju sliku ljudske povijesti (Hopfl, 1978: 25-30).

Jedno od bitnijih obilježja škotskog konjekturalnog pristupa odnosi se na važnost koju su škotski autori pridavali ekonomskim silama u razvoju društva. Postavivši Smitha kao predvodnika škotskog pristupa, Skinner (2003) napominje kako se naglasak tog pristupa na ekonomiji očituje na tri karakteristična načina. Prvo, razvoj je društva još od primitivnih ljudskih zajednica počivao na čovjekovoj težnji da unaprijedi materijalne uvjete svoga života. Ta je prirodna težnja od društvenih prapočetaka pa sve do modernog trgovinskog društva „držala industriju čovječanstva u kontinuiranoj kretnji“ (Smith, 2002: 214). Drugo, društveni se razvoj kroz povijest može promatrati kroz tri ili četiri socioekonomska stadija koji se međusobno razlikuju po načinima proizvodnje bogatstva u društvu, točnije po oblicima preživljavanja te formi privatnog vlasništva koje je u društvu prisutno. Osim postavke o postojanju određenih faza kroz koje društvo prolazi, teza pristupa jest da se te faze odvijaju

⁸ Osim Smitha, konjekturalne povijesti pisali su i drugi autori iz razdoblja škotskog prosvjetiteljstva, poput Adama Fergusona, Johna Millara, Lorda Kamesa i Davida Humea, no i drugi ne-škotski pisci (Palmeri, 2016: 5). Primjerice, iako se konjekturalni pristup popularno povezuje sa Škotima, isti se pristup, doduše u znatno različitim oblicima, nazire i kod Francuza (Rousseau, Condorcet) i kod Nijemaca (Herder, Kant), između ostalih (Palmeri, 2016). Istvan Hont povezuje Smithov konjekturalni pristup i s Montesquieuom, a posebice s Lockeom, o čemu ću više reći kasnije (Hont, 2009). O konjekturalnom pristupu, njegovoj genealogiji i njegovim varijantama detaljnije piše Palmeri u uvodu i prvom poglavlju svoje knjige, a o Smithovim intelektualnim „dugovima“ unutar i izvan Škotske također pišu A. S. Skinner (1975: 171-175) i Winch (2008: 445-447).

⁹ Primjer takve hipotetičke povijesti bila bi Rousseauova ideja prirodnog stanja, o čemu detaljnije piše Griswold (2018: 34-35, 41-42). Škotski su autori ideju prirodnog stanja zamijenili primitivnom i društvenom lovačko-sakupljačkom fazom društva, koju su smatrali više utemeljenom u stvarnosti (Hopfl, 1978: 26-27).

sekvencijalno.¹⁰ Treće, svaka od ovih ekonomski određenih faza sa sobom nosi ili uspostavlja specifičnu društvenu strukturu. Drugim riječima, način preživljavanja i proizvodnje te vrste privatnog vlasništva određuju ustroj i oblike moći u društvu (Skinner, 2003: 37-38).

Osim ekonomski utemeljenih postavki Smithovog pristupa, potrebno je navesti i njegove moralne postavke.¹¹ Moralne odrednice Smithove teorije odnose se na moralnu prirodu čovjeka, prirodu koju određuju tri vrste strasti. Prva vrsta su društvene strasti iza kojih stoji žudnja čovjeka da ga drugi ljudi odobravaju. Osim iz žudnje za odobravanjem, društvene strasti proizlaze iz čovjekove simpatije (*sympathy* ili *fellow-feeling*), sposobnosti koja nam omogućuje da suosjećamo sa situacijom drugih ljudi. Taj osjećaj suosjećanja čovjek postiže tako što se postavlja u ulogu neovisnog promatrača koja mu omogućuje udaljavanje od vlastitih osjećaja i približavanje osjećajima drugih. Simpatija, stoga, čovjeka prirodno čini sklonim društvu te ona nastanak društva isprva čini mogućim (Smith, 2002: 47, 103). Druga vrsta strasti jesu nedruštvene strasti, poput mržnje i ozlojeđenosti te njima sličnih emocija. Nedruštvene strasti za Smitha su sporedne ili sekundarne ljudske strasti jer proizlaze iz ljudske imaginacije, što nije slučaj kod društvenih strasti koje Smith smatra originalnim ljudskim strastima (Smith, 2002: 11, 38, 41-47; Waszek, 1988: 112).

Treća vrsta strasti su sebične strasti. Njih pokreću čovjekovo samoljublje te čovjekova žudnja za divljenjem od strane drugih ljudi, oboje od kojih stoje iza već spomenute težnje čovjeka za unapređenjem vlastitih materijalnih uvjeta (Smith, 2002: 49, 201-202). Te sebične strasti, sadržane u pojmu ekonomskog samointeresa,¹² omogućuju razvoj i održanje modernog društva koje se sastoji od velikog broja pojedinaca. Naime, simpatija i žudnja za odobravanjem same po sebi neće održati veliko društvo, prvenstveno zbog toga što su osjećaj i sposobnost za simpatiju jači u slučaju obitelji i prijatelja, a manji u slučaju ostalih pojedinaca, odnosno stranaca u društvu (Smith, 2002: 258). Dakle, u odnosu čovjeka s njemu nepoznatim ljudima

¹⁰ Ova će se postavka ubrzo ispitati, odnosno pokazat će se da je, barem u slučaju teorije Adama Smitha, upitno iznosi li se uopće teza o sekvencijalnosti stadija. Preciznije, iako se očekuje da stadiji dolaze jedan za drugim, Smithova analiza povijesti društva pokazuje da to nije nužnost te da stvarnost društvenog razvoja ima i progresivni i regresivni potencijal.

¹¹ Krajem 19. stoljeća njemački akademici tvrdili su da postoji tzv. „problem Adama Smitha“ („Das Adam Smith Problem“), a radilo se o navodnoj nekompatibilnosti ideja između Smithove moralne teorije iznesene u *Teoriji moralnih osjećaja* te njegove političke ekonomije u *Bogatstvu naroda*. Konkretnije, tvrdilo se da je moralna teorija, iznesena u prvom od dva navedena djela, u potpunosti izostala u drugom, tj. da je moralnost u prvom zamijenjena tržišnom ekonomijom u drugom djelu. Navedeni se problem, među ozbiljnijim poznavateljima Smithova opusa, danas smatra razriješenim mitom iza kojeg stoji činjenica da su oba djela, u moralno-filozofskom pogledu, međusobno konzistentna (Hont, 2015: 17-18; Sagar, 2022: 1-2).

¹² Hirschman napominje da je Smith zapravo izjednačio strasti s interesima, čime je napravio odmak u odnosu na dotadašnju moralnu tradiciju (Hirschman, 1991: 100-101).

poveznica koja održava veliko društvo neće biti društvene, već sebične strasti. Odnosno, jedino sebične strasti, kanalizirane kroz ekonomski interes pojedinca, mogu stvoriti i održati veliki društveni poredak koji bi ujedno težio i općem blagostanju (Waszek, 1988: 115).¹³

U svojoj teoriji povijesti, Adam Smith razlikuje četiri stadija ili faze društvenog razvoja: lovačku, pastirsku, poljoprivrednu, i trgovinsku fazu. Specifičnost Smithove teorije je u tome što europsko društvo do trgovinske faze dolazi dva puta: jednom u antici, a drugi put u modernom dobu nakon pada feudalizma. U skladu s tim, i faze koje prethode dvjema trgovinskim fazama zapravo se odvijaju dva puta (Hont, 2009: 156). Pritom je iznimka lovačka faza u koju europsko društvo ne degradira jednom kada ju nadiđe. Ovaj dvostruki karakter teorije o četiri stadija povijesti nije nešto što Smith eksplicira, već nešto što je vidljivo iz načina na koji on svoju teoriju iznosi. Točnije, čini se da je Smithova teorija o četiri stadija povijesti zapravo idealni ekonomski model društvenog razvoja od kojeg Smith sam odstupa kada opisuje ono za što on vjeruje da je zapravo stvarna povijest europskog društva (Sagar, 2022: 19-20). Dakle, iako stvarni razvoj europskog društva kod Smitha ugrubo prati četiri navedene faze, taj se razvoj ne odvija uvijek linearno, a niti je granice među fazama uvijek moguće jasno odrediti. Iznimka je, ponovno, lovačka faza društva za koju se može reći da u cijelosti odgovara Smithovom idealnom modelu. Slično kaže i Hont kada tvrdi da je Smithov eksplanatorni sustav suviše sofisticiran da bi se mogao staviti u okvire linearnog ekonomskog determinizma (Hont, 2009: 155).

Unatoč navedenom, smatram da se vrijednost Smithove teorije povijesti (iliti idealnog ekonomskog modela) nalazi upravo u tome što pomoću tog misaonog instrumenta Smith osvjetljava neke ključne točke društvenog razvoja koje bi mu inače ostale sakrivene, ili barem neshvatljive. Osim toga, povijest društvenog razvoja bilo bi praktički nemoguće razumjeti bez korištenja raznoraznih modela ili eksplanatornih mehanizama, ma kako god simplificiranih. S tim na umu, ovo poglavlje rada ograničit će se na prvu i drugu fazu Smithove teorije povijesti, dok će naknadne faze, kao i specifičnosti tranzicije među njima, detaljnije biti prikazane u narednim poglavljima.

¹³ Ovaj pojednostavljeni isječak Smithove moralne teorije bit će dostatan za potrebe ovog rada, budući da je rad ipak ograničen sadržajem i opsegom. Uostalom, ove moralne postavke dovoljne su za razumijevanje Smithove teorije povijesti koja slijedi. Za podrobnije razumijevanje Smithove moralne teorije vidi, između ostalog: „Adam Smith’s Moral Sentiments as Foundation for His Wealth of Nations“ (Macfie, 1959); četvrto poglavlje u *Man’s Social Nature: A Topic of the Scottish Enlightenment in Its Historical Setting* (Waszek, 1988); prva dva poglavlja u *Politics in Commercial Society. Jean-Jacques Rousseau and Adam Smith* (Hont, 2015); te dijelove o Smithu u *Jean-Jacques Rousseau and Adam Smith: A Philosophical Encounter* (Griswold, 2018).

Prva, najniža i najprimitivnija faza društva jest faza lovačkih i sakupljačkih naroda kakvu se moglo prepoznati kod urođeničkih plemena Sjeverne Amerike. Riječ je o stadiju društva u kojem je svaki čovjek i ratnik i lovac, što znači da se prilikom odlaska u rat čovjek uzdržava svojim radom na jednak način kao i kad ne ratuje. U tom stadiju društva „nema ni pravog vladara ni prave države“ (Smith, 2007: 669). Jedan od razloga za to je da se život u ovom stanju društva temelji na lovu i sakupljanju prirodnih plodova, što znači da su ljudske zajednice raštrkane i brojčano premalene da bi zahtijevale ikakav ozbiljan oblik vlasti koja bi njima upravljala. Drugi i važniji razlog za izostanak vlasti u ovoj fazi jest nepostojanje privatnog vlasništva.¹⁴ Instrumenti za lov, lovina i ubrani plodovi primitivni su oblici vlasništva, koji često pripadaju čitavoj zajednici, što znači da ne mogu postojati ozbiljne povrede vlasništva koje bi vlast trebala regulirati i sankcionirati (Smith, 2007: 684). Dakle, nepostojanje privatnog vlasništva znači da ne postoji potreba za vlasti, a kako nema vlasti, tako nema ni njezine raspodjele. Eventualni prijestupi pravila zajednice rješavaju se unutar grupe ili obitelji. Pojedinci u tim društvima uživaju relativno veliku razinu slobode i jednakosti, a odluke koje se tiču čitave zajednice, poput odluke o odlasku u rat, u pravilu se donose demokratski (Smith, 1982: 201-202). Međutim, ovdje ipak postoje dva oblika nadmoćnosti koji tim društvima pomažu da donose takve odluke. Ti oblici nadmoćnosti ili izvori moći¹⁵ dio su Smithove *teorije autoriteta*, shvaćene kao uzroka ili okolnosti prirodnog podčinjavanja, a to su u ovom stanju društva (a) dob i (b) sposobnosti ili kvalitete pojedinca (tjelesna snaga, mudrost i druga duševna svojstva). Na temelju njih, donošenje konačnih odluka u lovačkom društvu najčešće se prepušta starijima i sposobnijima (Smith, 2007: 685-686). Posljednje, u ovom stanju društva podjela rada nije prisutna ni u kakvom ozbiljnom obliku, a zamjene primitivnih proizvoda lova i sakupljanja su rijetke, i to zato što se ti proizvodi ne mogu akumulirati te zato što čovjek u tom stadiju društva sve svoje potrebe može zadovoljiti samostalno (Smith, 2007: 281).

S vremenom se lovačko društvo povećava, zbog čega lov postaje nedostatan način preživljavanja. Težnja čovjeka da unaprijedi svoje materijalne uvjete postepeno rezultira domestikacijom životinja čime se razvija pastirsko društvo (Smith, 1982: 14-15). Takvo stanje društva moglo se prepoznati kod Tatara i Arapa kod kojih je svaki pripadnik grupe bio jednako tako i ratnik. Takvi narodi nemaju stalnog boravišta, žive pod šatorima te migriraju s promjenama godišnjih doba i drugih okolnosti (Smith, 2007: 669; 1982: 218). Iako je, kao i u

¹⁴ Sasvim precizno, nema naprednijih i većih oblika vlasništva, odnosno vlasništva koje bi premašivalo vrijednost rada od nekoliko dana (Smith, 2007: 685).

¹⁵ U ovom stadiju društva oblike nadmoćnosti pojednostavljeno se može shvatiti kao izvore moći.

lovačkom društvu, svaki pojedinac pastirskog društva ujedno i ratnik, među dvama društvima postoje bitne razlike. Prvo, dok vojska lovaca jedva može premašiti dvjesto ili tristo ljudi, vojska pastira može doseći dvjesto do tristo tisuća. Zbog toga lovački narod ne može predstavljati ugrozu za civilizirane narode, dok pastirski narod može (Smith, 2007: 670). Drugo, u pastirskom se društvu zbiva jedna bitna promjena, promjena koja će biti presudna za čitavi daljnji tijek razvoja društva, a to je razvitak privatnog vlasništva nad stokom. Razvoj tog vlasništva podrazumijeva da je omogućena i akumulacija stoke kao oblika zalihe koja omogućuje još uvijek rudimentarne, no razmjerno naprednije oblike razmjene i podjele rada u odnosu na lovačka društva (Smith, 2007: 281; 1982: 521; Meek i Skinner, 1973: 1109). Zahvaljujući toj novoj mogućnosti akumulacije, neki pojedinci, kroz vlastite sposobnosti ili po nasljedstvu od oca, s vremenom stječu dovoljno stoke i drugih životinja da počinju prehranjivati ne samo sebe već i veliki broj drugih ljudi (Smith, 1982: 208, 216).¹⁶ Stoga, kao posljedica novog oblika vlasništva u društvu se postupno razvijaju velika nejednakost i prvi oblici vlasti, a s njima se javljaju i druga dva izvora moći u Smithovoj teoriji autoriteta: (c) bogatstvo i (d) podrijetlo.¹⁷

Na ovom mjestu treba istaknuti dvije stvari. Prvo, budući da u pastirskom društvu nastaju prvi oblici vlasti, ovdje postaje prikladnije i preciznije izvore moći tumačiti kao izvore vlasti, a Smithovu teoriju autoriteta kao teoriju vlasti. Drugo, nadmoćnost po bogatstvu prethodi nadmoćnosti po podrijetlu, tj. „starost obitelji znači svuda starost bogatstva ili one veličine koja se obično temelji na bogatstvu ili je bogatstvo prati“ (Smith, 2007: 686-687). Ovdje se, dakle, ističe hijerarhija između starog i novog bogatstva. S tim na umu, može se sumirati da uspostavom novog oblika vlasništva u pastirskom društvu nastaju prvi oblici bogatstva, a njihovim nastankom nastaju i prvi oblici vlasti.¹⁸ Štoviše, ne samo da se bogatstvo ovdje pojavljuje kao izvor vlasti, ono se nameće kao izvor najveće vlasti. Pastirsko društvo, Smith ističe, „dopušta veoma velike nejednakosti bogatstva“ te „nema razdoblja u kojem bi nadmoćnost bogatstva davala tako veliku vlast onome koji ga posjeduje“, i to toliku, naime, da

¹⁶ Hont (2009: 154) ističe da je nejednakost pastirskog stadija društva nastala tako što su pojedinci svoje bogatstvo dobrovoljno prenijeli vladarima i poglavcima društva, putem darova i mita u slučaju sporova oko vlasništva. Iako to jest bio slučaj, ti darovi i mita kao izvori bogatstva dolaze tek naknadno, povrh vlasništva nad stokom koje je prvotno omogućilo vlast bogatih poglavica (Smith, 1982: 212). Kasniji darovi i mita uvećavali su njihovu već postojeću imovinu, koja se, sudeći prema Smithovom iskazu, razvila kao produkt kontingencije, nasljeđivanja i prvih dvaju oblika nadmoćnosti.

¹⁷ Dok su prva dva izvora moći (dob i sposobnost) prisutni i u teoriji Johna Lockeja, bogatstvo i podrijetlo predstavljaju Smithovo odstupanje u odnosu na Lockeovu teoriju (Hont, 2009: 150).

¹⁸ Pritom vlast ponajprije nastaje sa svrhom obrane „bogatih protiv siromaha ili onih koji imaju neko vlasništvo protiv onih koji nemaju uopće ništa“ (Smith, 2007: 689).

„nema razdoblja u kojem su savršeni bili ustanovljeni vlast i podčinjavanje“ (Smith, 2007: 687). Ovako velika nejednakost pastirskog društva proizlazi iz činjenice da tatarski poglavica, kojeg Smith koristi kao primjer, ima dovoljno stada i krda u svojem posjedu da uzdržava tisuće ljudi, što on zapravo i čini. A budući da ih uzdržava, ti su ljudi o njemu sasvim ovisni: „Oni moraju i slušati njegove naloge u ratu i pokoravati se njegovu pravosuđu u miru. On je nužno i njihov vojskovođa i njihov sudac, a to što je poglavica, nužni je učinak nadmoćnosti njegova bogatstva“ (Smith, 2007: 686-687).

Iako se iz navedenoga može zaključiti da je bogatstvo izvor vlasti u pastirskom društvu, takav zaključak nije posve precizan. Naime, čini se da nije nužno bogatstvo samo po sebi ono što donosi vlast u pastirskom društvu, već da je to nejednakost bogatstva. U slučaju pastirskog društva ta je nejednakost golema: poglavica ima sve, a ostali nemaju ništa. Stoga, izvor vlasti tatarskog poglavice je bogatstvo koje on ima u odnosu na druge. Jer kada bi pojedinci pastirskog društva mogli uzdržavati sami sebe, dakle kada bi imali barem mali dio bogatstva za sebe od kojega bi mogli živjeti, tada oni ne bi morali ovisiti o velikom bogatstvu poglavice. Ovako postavljen odnos između bogatstva i moći je intrigantan jer prema njemu količina moći pojedinca ovisi o količini bogatstva koje on posjeduje u odnosu na druge pojedince. Preciznije, gdje postoji ekonomska nejednakost, postoji i političko podčinjavanje. Prema tome, kako se tijekom razvoja društva bude mijenjao odnos bogatstva među pojedincima, tako će se mijenjati oblici podčinjavanja i ovisnosti među njima (Skinner, 2003: 42).

Blizak odnos između bogatstva i vlasti dolazi do izražaja i u daljnjem tijeku razvoja društva prema Smithovoj teoriji povijesti. Naime, osim što se bogatstvo najprije pojavljuje kao izvor vlasti, vlast se s vremenom pojavljuje i kao izvor bogatstva. Opisujući vlade tatarskih naroda u Aziji te germanskih i skitskih naroda u Europi, Smith napominje kako su vladari tih naroda prvotno bili i suci u slučajevima bilo kakvih sporova među pojedincima. Budući da su oni svoje donošenje pravde naplaćivali u mitu i darovima, sudska je vlast takvih vladara bila nezanemariv izvor prihoda (Smith, 2007: 689). Sudbenu dužnost vladari s vremenom povjeravaju svojim zamjenicima i namjesnicima, a konačno odvajanje sudske od izvršne vlasti, koje nadilazi fazu pastirskog društva, odvija se u narednim fazama društvenog razvoja. Drugim riječima, razvoj sudske vlasti odvija se pod pritiskom povećanog broja sporova koji rastu kao posljedica napretka i rasta društva, a s čime rastu i tržišni zahtjevi za regulacijom sudstva (Smith, 2007: 690-696).

Ovaj kratak opis nastanka i razvoja sudske vlasti osvjetljava važan dio Smithove teorije vlasti općenito, odnosno tezu da sudska vlast prethodi zakonodavnoj. Za razliku od Rousseaua,

kod Smitha redosljed između dviju grana vlasti glasi: prvo dolaze suci, a onda zakoni¹⁹ (Smith, 1982: 313). Zanimljivo je pritom da Smith, netom nakon što je istaknuo povijesni redosljed dviju grana vlasti, svoja *Predavanja* nastavlja raspravom o principima koji stoje iza političke poslušnosti podanika vlasti. Preuzimajući Humeov argument, Smith najprije kritizira Lockeovu teoriju pristanka,²⁰ a zatim kaže da su principi na kojima se temelji politička poslušnost ili vjernost podanika vlasti (a) autoritet i (b) opća korist (Smith, 1982: 313-318; Hont, 2009: 139). Iako Smith kaže ponešto o principu opće koristi, poput toga da se politička poslušnost podanika može temeljiti na sigurnosti koju im vlast donosi, on razmjerno veći naglasak stavlja na princip autoriteta. Taj je princip povezan s već navedenom teorijom autoriteta i četiri oblika nadmoćnosti, no ponajprije s divljenjem i poštovanjem koje bogatstvo vladajućih izaziva kod čovjeka (Hont, 2009: 151-152).

I dok su predmoderni stadiji društva cjelovito određeni tom uskom vezom između bogatstva i vlasti, ta će se veza u modernom trgovinskom društvu bitno promijeniti. Naime, stečeno ili naslijeđeno bogatstvo više neće jamčiti političku vlast. Doduše, ono će možda postati sredstvo za stjecanje nekog oblika vlasti ili utjecaja na vlast. Međutim, primarno značenje bogatstva u modernom društvu ograničit će se na pojam ekonomske ili kupovne moći (Smith, 2007: 65-66).²¹ U svakom slučaju, važnost principa i teorije autoriteta, a posebno nadmoćnosti utemeljene na bogatstvu, ponovno će se pokazati kasnije kako društvo bude napredovalo, odnosno kako se nejednakost bogatstva među pojedincima bude mijenjala. No prije toga, da bi se mogao razumjeti nastanak modernog trgovinskog društva, potrebno je vidjeti kako Smith opisuje ono što se može nazvati prvom ili antičkom trgovinskom fazom povijesti.

¹⁹ Kod Rousseaua je ovaj redosljed obrnut, pri čemu pretpostavka „da su postojali izvršioци zakona prije njih samih“ za njega nije bila vrijedna razmatranja (Rousseau, 2012: 168). Ovu temu, odnosa sudaca i zakona kod Smitha i Rousseaua, posebno je razradio Hont (2015) u poglavlju *Histories of Government: Which Comes First, Judges or the Law?*

²⁰ Detaljno obrazložena kritika Lockeovog prešutnog pristanka, i teorije društvenog ugovora općenito, iznesena je u eseju *Of the Original Contract* (Hume, 1953: 43-63). Smithovo preuzimanje tog argumenta može se pronaći u *Predavanjima* (1982: 316-317). Ustvari, čitava se Smithova teorija povijesti i vlasti može shvatiti kao svojevrsna readaptacija Lockeove teorije vlasti na osnovama Humeove kritike, o čemu više govori Hont (2009: 141-148).

²¹ S obzirom na to, poslušnosti vlasti u modernom društvu temeljit će se više na „mišljenju, nego na direktnoj prisili“ (Hont, 2009: 153). Iako je Sagar (2018) tu tezu detaljno razradio, pa i razvukao do njenih granica, oba se interpretira slažu da je izvor za teoriju o divljenju i poštovanju koje bogatstvo izaziva kod čovjeka Smith pronašao kod Humea. Također, unatoč tome što je Sagarova teza provokativna, on s pravom ističe da Smith, kao i Hume, nije imao teoriju suverenosti, poput Hobbesa na primjer (2018: 207).

3. ANTIČKI POREDCI KAO TRGOVAČKA DRUŠTVA

Za Smitha se tranzicija iz pastirskog u poljoprivredno društvo prvi put odvila na području stare Grčke, odnosno Atike. Ondje smješteni pastirski narodi uživali su geografski povoljan položaj koji ih je prirodno branio od neprijatelja. Radi pogodne klime tog područja, ali i zbog površinski manjeg područja, nomadski način života prestao je imati smisla te su se pastirski narodi ubrzo počeli baviti poljoprivredom. Zahvaljujući relativno sigurnom položaju i plodnoj zemlji, sada poljoprivredni narodi brzo su rasli u broju i povećavali svoje bogatstvo. Kako bi zaštitili svoje bogatstvo i lakše se branili od potencijalnih neprijatelja, oni su se počeli nastanjivati na manjem geografskom području, osiguranom zidinama, čime su nastali prvi gradovi. Neki od tih gradova, poznati kao gradovi-države ili polisi, vrlo brzo su razvili znanost, umjetnost i unutarnju trgovinu, a s njima i republikanski oblik vlasti.²² Okruženost morem omogućila im je napredak vanjske trgovine te nekoć pastirska, a zatim poljoprivredna društva, postala su trgovačka (Smith, 1982: 221-225; Hont, 2009: 157). Ta novonastala društva stare Grčke (Atene i Sparte) svojim napretkom i bogatstvom nadmašila su društva u užoj i široj okolini antičkog poluotoka. Osim toga, ova društva posjedovala su robove čiji je prisilni rad omogućavao slobodnim muškarcima bavljenje politikom i stvarima od javnog interesa (Smith, 1982: 226). Osim što su se mogli baviti politikom, muškarci slobodni od rada mogli su ratovati ili se pripremati za rat, dakle održavati svoj borbeni duh. „U različitim republikama stare Grčke“, Smith objašnjava, „vojničke vježbe bile su nužni dio odgoja koji je država nametala svakom slobodnom građaninu“ (Smith, 2007: 673). Tako su se starogrčki polisi oslanjali na *narodnu vojsku ili miliciju* u obrani protiv vanjskih neprijatelja. S obzirom na veličinu njihova teritorija i specifičnost njihova ustroja, starogrčke trgovačke republike za Smitha su predstavljale (a) *defanzivne republike* jer su morale zadržati svoj maleni teritorijalni status (Smith, 1982: 229).

Te defanzivne republike, međutim, svoju moć i snagu počele su gubiti kako su društvo i trgovina u njima napredovali. Naime, iako je napredak trgovine povećao broj populacije u tim republikama, on je smanjio broj njihove vojne populacije (Smith, 1982: 229). Unatoč tome što

²² Smith ovdje najčešće koristi primjer Atene i, nešto rjeđe, Sparte. Dodatno treba naglasiti kako su, prema Smithu, antički polis i njegovo republikansko-demokratsko ustrojstvo vlasti nastali kao posljedica već opisanog geografskog položaja na kojemu su se nastanila prva pastirska plemena. Naime, unatoč povoljnim geografskim uvjetima, Atika je kao poluotok bila izložena napadima neprijatelja s mora, zbog čega se antička populacija počela okupljati na malom i ozidanom geografskom području. Plemenski poglavice, sada okupljeni na malom i utvrđenom prostoru, nisu mogli ni htjeli izabrati jednog koji bi nad njima vladao. Rješenje je bilo da odluke donose zajednički – prvo sudbene, a zatim i zakonodavne. Na taj je način postupno došlo do stvaranja antičkog polisa, pri čemu je republikansko-demokratska organizacija polisa nastala kao nužna posljedica urbanizacije (Smith, 1982: 224-225; Hont, 2015: 62-63).

su vojne vježbe bile obvezne za slobodne muškarce, te što su se osnovne djelatnosti društva u vrijeme ratova mogle prepustiti robovima, tzv. zanatlijskog i trgovačkog načina života prodro je svoj put do umova i srca slobodnih građana. Ništa nije moglo spriječiti ovaj negativni utjecaj trgovačkog načina života na dotad borbeni duh slobodnih građana stare Grčke.²³ Odlazak u rat postao je smetnja trgovini. Svaki sat koji su tkalac ili kovač proveli ne radeći na svom zanatu radi odlaska u rat, bio je skup i štetan ne samo za njih, već i za cjelokupnu trgovinu antičkih republika (Smith, 1982: 230). Trgovina je tako omekšala borbeni duh društva koje je inače spremno dočekivalo rat. I to toliko, naime, da ništa doli neposredne opasnosti za egzistenciju poretka nije moglo natjerati slobodne muškarce da napuste svoj obrt i odu u rat. Stoga, oni koji bi išli u rat bili su dio najnižeg sloja ljudi bez ratnog duha i bez domoljublja. Osim smanjene brojčane snage, tako sačinjene vojske bile su još slabije u svojoj sili (Smith, 1982: 232). S druge strane, pastirska društva koja su vrebala u okolici starogrčkih polisa bila su ratnička društva u kojima je svaki čovjek bio ujedno i ratnik. Nagomilano bogatstvo i luksuz antičkih trgovačkih republika prizvali su pastirska društva u napad. Tako su napredak trgovine i rast luksuza oslabili starogrčke narode iznutra te istodobno dozvali opasnost i konačnu propast izvana.²⁴

Antički Rim, kao svojevrsni nasljednik starogrčkih trgovačkih društava, za Smitha je bio primjer (b) *osvajачke republike*, koja nije imala drugog izbora nego pokoriti narode u svojoj okolini (Smith, 1982: 229). Iako je antički Rim bio najbolji primjer osvajačke republike, Smith ga gotovo uvijek spominje u paru s Kartagom. Međutim, on ističe da je Kartagin povijesni put zaustavio upravo Rim, koji ju je pregazio. Da se to nije dogodilo, Kartaga bi imala istu sudbinu kao i antički rimski poredak (Smith, 1982: 229, 233). U svakom slučaju, kao što je defanzivna ratna strategija bila nekompatibilna s trgovačkim načinom života u republikama stare Grčke, tako je i starorimska osvajačka strategija bila nekompatibilna s trgovinom i manufakturama koje se raširile starorimskim društvom (Hont, 2009: 160). Naime, osim što su napredak trgovine i luksuznog načina života u antičkom Rimu doveli do toga da slobodni muškarci nisu bili skloni ratovanju, Rim se kao osvajačka republika previše raširio da bi mogao stabilno vladati svojim golemim teritorijem. Zbog toga se Rim nije mogao osloniti na narodnu miliciju kao što su to činili starogrčki poredci, već je morao oformiti *plaćenu ili stajaću vojsku*. „Od vremena opsade Veja“, ističe Smith, „rimske su armije dobivale plaću za svoju službu tijekom vremena koje su

²³ Posjedovanje robova isprva je omogućilo ekonomski napredak i relativnu dugotrajnost antičkog polisa, u smislu da bi se antički polis bez robova urušio mnogo prije. Prije nego što im je trgovina pacificirala ratnički duh, slobodni građani nisu se ni htjeli ni morali baviti ničim drugim osim javnim stvarima i obranom poretka (Hont, 2009: 159).

²⁴ Ulozi koju je napredak trgovine imao u propasti antičkih republika treba pridodati i učinke napretka umijeća ratovanja, zbog čega su obrambene utvrde postajale sve ranjivije na nove načine, strategije i taktike vođenja ratova (Smith, 1982: 232-235).

provodile na bojištu“ (Smith, 2007: 672). S obzirom na to da ta plaća vjerojatno nije bila velika, rimske vojne postrojbe s vremenom su se sve više počele popunjavati najnižim slojevima rimskog društva i robovima, dok su se bogatiji i plemenitiji slojevi društva okrenuli trgovini. Specifična klasna struktura rimske vojske značila je da vojnici koji su činili tu vojsku nisu imali nikakve odanosti prema rimskoj središnjici, dakle prema višim klasama centralnog Rima, već da su bili isključivo odani vojskovođama o kojima su kroz godine ratovanja postali ovisni. Takav je ustroj rimske vojske ubrzo doveo do toga da su vojskovođe i generali stekli toliko veliku vojnu moć da su je mogli iskoristiti za vojni udar i zbacivanje rimske republikanske vlasti, što su u konačnici i učinili (Smith, 1982: 233-234).²⁵

Iako bi se možda očekivalo da će uspostava vojne diktature negativno utjecati na trgovinski način života Rimljana, prema Smithovoj interpretaciji to nije bio slučaj. Štoviše, ne samo da trgovina nije bila smanjena uspostavom vojne diktature, ona se povećala. Širenje teritorija prema van dodatno je obogatilo Rim, a posebice rimske vojne diktatore kojima je odgovarala slobodna trgovina građana, budući da im je ona donosila dodatno bogatstvo i luksuz. S dodatnim teritorijalnim osvajanjima, rasli su i zahtjevi Rima za vojnicima te se rimska vojska počela oslanjati i na pripadnike pokorenih pastirskih naroda, dok je veći dio rimskog naroda i dalje uživao u bogatstvu i luksuzu koje je donosila trgovina (Smith, 1982: 234-238). Takav klasni sastav vojske i takvo bogatstvo Rima s vremenom su morali dozvati propast, a ta je propast došla kada su se pokoreni pastirski narodi okrenuli protiv Rima. Međutim, iako su pastirski narodi uništili Rim, izvorno sjeme rimskog uništenja i propasti došlo je iznutra, kao i u slučaju Atene. Napretkom trgovine i razvojem luksuznog načina života, građansko-trgovački način života postao je važniji i rašireniji od vojničkog. Stajaća rimska vojska stoga je postala nedisciplinirana, zanemarena i pokvarena, a time i nesposobna da se odupre napadima germanskih i skitskih naroda koji su provalili u Zapadno Rimsko Carstvo, uništili ga i okončali prvu trgovinsku fazu europskog kontinenta (Smith, 2007: 680-681).

²⁵ Primjerice, Smith kaže da su Cezaru mnogobrojna ratna osvajanja i odanost vojske praktički omogućili da postane doživotni diktator (Smith, 1982: 234).

4. NASTANAK MODERNOG DRUŠTVA KAO REZULTAT „NEPRIRODNOG I RETROGRADNOG PORETKA“

Nakon pada Zapadnog Rimskog Carstva, prostorom europskog kontinenta ponovno su zavladała pastirska društva, a velike teritorijalne jedinice koje su ta društva naselila odgovarale su kasnijim srednjovjekovnim kraljevstvima (Hont, 2009: 162). Međutim, ranosrednjovjekovni ustroj vlasti, koji su uspostavili germanski pastirski narodi, nije bio feudalni, već alodijalni (Smith, 1982: 244). Taj alodijalni ustroj vlasti temeljio se na obliku slobodnog posjedovanja zemlje (tzv. alodija), što znači da je vlasništvo nad zemljom bilo apsolutno i bez obveza. Mali broj pojedinaca, nekad plemenskih ili pastirskih poglavica, tako je u svome posjedu imao ogromne komade zemlje koji su imali pripadati samo njima. No, takav način posjedovanja zemlje bio je nesiguran. U slučaju napada od nekog vanjskog neprijatelja, svaki vlasnik zemlje morao se samostalno braniti, što nijedan od njih nije mogao. Drugim riječima, alodijalni poredak bio je previše fragmentiran i nestabilan, zbog čega su alodijalni vlasnici zemlje s vremenom stvorili sporazume o vojnoj zaštiti s vladarima svojih područja. U zamjenu za tu zaštitu, alodijalni vlasnici su dali vladaru dio svoje zemlje kao oblik rente, odnosno feude, postajući tako njemu podređeni. Kasnije su vladari vraćali zemlju alodijalnim vlasnicima u zamjenu za vojnu službu i druge usluge, čime se razvio feudalni ustroj vlasti, negdje oko 9. stoljeća (Smith, 1982: 244-253). Taj feudalni ustroj vlasti, riječju feudalizam, bit će polazišna točka ostatka ovog poglavlja, koje je podijeljeno na tri dijela. Prvi dio bavit će se Smithovim razlikovanjem prirodnog od neprirodnog poretka stvari. Drugi će dio potanko prikazati način na koji su srednjovjekovni gradovi stekli svoju slobodu. Treći i posljednji dio bavit će se načinom na koji su gradovi i trgovina manufakturama pridonijeli napretku sela i time omogućili nastanak modernog društva.

4.1. O prirodnom i neprirodnom poretku stvari

Treću knjigu *Bogatstva naroda* Smith započinje opisom onoga što on naziva „prirodnim poretком stvari“, odnosno prirodnim napretkom bogatstva: „Glavna trgovina svakog civiliziranog društva jest ona koja se obavlja između stanovnika grada i stanovnika sela“ (Smith, 2007: 377). Ta se trgovina sastoji od zamjene sirovih dobara i proizvoda sela za prerađene proizvode i dobra grada, direktno ili uz posredovanje novca. Selo tako „opskrbljuje grad životnim potrepštinama i sirovinama za manufakturu“, a grad je pritom „stalni sajam ili tržište na koje dolaze stanovnici sela da zamijene svoje sirove proizvode za prerađene proizvode“ (Smith, 2007: 377, 379). Taj prirodni poredak stvari poduprt je „prirodnim

sklonostima čovjeka“, što znači da bi ovako izgledao napredak društva te razmjenski odnos sela i grada prema Smithovom idealnom modelu razvoja društva, da „ljudske ustanove nisu nikada ometale te prirodne sklonosti“ (Smith, 2007: 378). Preciznije, da ljudske institucije nisu nikada poremetile prirodni tijek stvari, „rastuće bogatstvo i povećanje gradova bili bi u svakom političkom društvu posljedica poboljšanja i obrađivanja teritorija ili zemlje i u omjeru s njima“ (Smith, 2007: 379). Drugim riječima, prema prirodnom tijeku stvari veći dio kapitala svakog rastućeg društva bio bi najprije upućen u poljodjelstvo, zatim u manufakture, a tek onda u vanjsku trgovinu. Dakle, poljoprivreda sela postupno bi potpomagala razvoj manufaktura i prerađenih proizvoda u gradovima, a to bi zatim postupno trebalo potpomagati razvoj vanjske trgovine gradova (Smith, 2007: 380). Međutim, ovaj je prirodni tijek stvari, u kojem sela potiču razvoj gradova, bio potpuno izokrenut u svim modernim državama Europe:

„Vanjska trgovina nekih gradova europskih modernih država uvela je sve njihove fine manufakture, ili one koje su bile prikladne za prodaju na udaljenim tržištima, a manufakture i vanjska trgovina zajedno su rodile glavno poboljšanje poljodjelstva. Običaji i navike koje je uvela priroda prvobitne vlade europskih modernih država i koji su ostali pošto su se te vlade izmijenile, nužno su prisilili europske moderne države u taj *neprirodni i retrogradni poredak*“ (Smith, 2007: 381).²⁶

Kada Smith ovdje govori o „običajima i navikama“ prvobitnih europskih vlada, on misli na zastarjele zakone o zemljišnom posjedovanju i nasljedstvu koji su obilježavali alodijalni ustroj društva predfeudalnog razdoblja. Govoreći o alodijalnom razdoblju, Smith kaže da je „u ta nesređena vremena svaki veliki vlasnik zemlje bio neka vrsta malog vladara. Njegovi su zakupnici bili njegovi podanici. On je bio njihov sudac, a u nekom pogledu njihov zakonodavac u miru i vođa u ratu. On je vodio rat prema svom vlastitom rasuđivanju, često protiv svojih susjeda, a ponekad i protiv svog vladara“ (Smith, 2007: 383). Kako bi se zemlja zadržala u vlasništvu tih veleposjednika, uspostavio se zakon o prvorodstvu, a s njime i neotuđivo nasljedstvo, tako da zemlja uvijek ostane unutar obitelji. Međutim, ovakvi su zakoni i običaji s vremenom kočili ekonomski napredak društva jer bogati nasljednici često nisu uopće obrađivali zemlju ili su je obrađivali loše, što znači da su je koristili neproduktivno.

²⁶ U hrvatskom izdanju djela koje citiram umjesto „retrogradni“ stoji „nazadni“. Dojma sam da „retrogradni“ bolje pogađa bit stvari.

Kritizirajući općenitu tromost ljudskih institucija u odgovaranju na ekonomske zahtjeve društva, Smith kaže da „zakoni često ostaju na snazi dugo nakon što više ne postoje okolnosti koje su ih jedine mogle učiniti razumnima“ (Smith, 2007: 384). Zašto, međutim, zakoni koji pogoduju veleposjednicima nisu bili povoljni za razvoj društva? Također, zašto veleposjednici nisu dobro obrađivali zemlju? Smithov je odgovor da veleposjednici često nisu dobro gospodarili zemljom jer oni koji su rođeni u velikom bogatstvu nisu suviše zainteresirani za poboljšanje zemlje, te nisu sposobni za točnu pažnju „prema malim uštedama i dobitcima“ koji će zemlju učiniti profitabilnijom (Smith, 2007: 385). Nastavljajući svoj kritički opis socioekonomskog položaja veleposjednika i s njime povezanih aspiracija, Smith dodaje: „Položaj takvog čovjeka prirodno ga čini sklonim da se radije brine za ukras koji se sviđa njegovoj mašti, nego za profit koji mu je tako malo potreban. Otmjenost njegove odjeće, kočije, kuće i kućnog namještaja predmeti su za koje je od djetinjstva naučen da o njima vodi izvjesnu brigu“ (Smith, 2007: 386).

Iako veleposjednici nisu bili sposobni produktivno iskoristiti svoju zemlju, još se manja produktivnost mogla očekivati od kmetova koji su pod veleposjednicima tu zemlju održavali, kmetova koji su se nalazili u ropskom ili gotovo ropskom odnosu spram svojih gospodara. Ti su kmetovi takoreći pripadali zemlji te su zajedno s njom mogli biti prodani, oni nisu mogli steći imovinu za sebe, a sve materijale za obradu zemlje pružao im je veleposjednik koji ih je ujedno i prehranjivao i uzdržavao, iako ne s previše brige (Smith, 2007: 386). Glavni problem zbog kojeg kmetovi nisu dobro obrađivali zemlju bio je upravo njihov neslobodan status, odnosno njihova nemogućnost stjecanja vlasništva i unapređenja vlastitih materijalnih uvjeta: „Čovjek koji ne može steći imovine ne može imati drugog interesa nego da jede što je moguće više, a da radi što je moguće manje. Kakav god rad on obavljao iznad onoga što je dovoljno da njime kupi svoje vlastito uzdržavanje, takav rad se može iz njega istisnuti samo nasiljem, a ne kakvim njegovim vlastitim interesom“ (Smith, 2007: 387). Drugim riječima, čovjek koji ima prirodnu težnju unaprijediti svoje materijalne uvjete neće činiti ništa drugo doli održavati vlastitu egzistenciju ako ne može steći imovinu kojom bi te materijalne uvjete unaprijedio.

Budući da kmetovi nisu dovoljno produktivno obrađivali zemlju, a pritisci vanjske trgovine su povećavali svoje zahtjeve za proizvodnjom na selu, s vremenom su se počele razvijati prve vrste feudalnog zakupništva koje su zakupnicima omogućile da obrađuju zemlju svojim vlastitim sredstvima uz plaćanje određene rente veleposjedniku čiju zemlju koriste. Uvjeti takvih zakupništava na početku su bili iznimno nesigurni za zakupnike, prvenstveno zato jer su zakupnici mogli biti izbačeni sa zemlje u bilo kojem trenutku i bez ikakve odštete. Ti su uvjeti stoga bili nestimulativni, odnosno nedovoljno motivirajući za zakupnike da uložite vlastiti

kapital u obrađivanje zemlje (Smith, 2007: 388-391). Ipak, pritisci vanjske trgovine, u kombinaciji s taštinom veleposjednika, s vremenom su doveli do poboljšanja uvjeta zakupništva, no o tome će više riječi biti nešto kasnije. Zasad se može zaključiti da opisom idealnog prirodnog poretka, i zatim stvarnog neprirodnog poretka, Smith prikazuje način na koji su ljudske institucije, dakle zakoni i običaji feudalizma, obeshrabrili i kočili prirodni napredak društva.

4.2. Kako su gradovi stekli svoju slobodu

U nastavku treće knjige svog najpopularnijeg djela, Smith se fokusira na način napretka gradova poslije propasti Rimskog Carstva. Prvi događaj u Smithovoj naraciji bilo je kraljevo oslobođenje nekih trgovaca i građana od pojedinačnih taksu i poreza u zamjenu za godišnju glavarinu koja se plaćala kralju, pod kojim ili na čijem prostoru su ti trgovci i građani trgovali.²⁷ U tom smislu, stanovnici nekog grada ostvarili su svoju slobodu i neovisnost mnogo prije od stanovnika nekog sela (Smith, 2007: 396). Naime, te prve ekonomske slobode nekih trgovaca i nekih stanovnika gradova s vremenom su se razvile u ekonomsku i političku slobodu čitavih gradova, i to tako što je kralj građanima dao slobodu upravljanja gradom, pod uvjetom da su mu oni plaćali fiksnu godišnju glavarinu. Ova fiksna godišnja glavarina bila je zapravo oblik svojevrsnog nasljednog zakupa koji su građani dobili nad gradom. Ta se vrsta zakupa nad gradom zatim proširila na gotovo sve gradove na kraljevu teritoriju, a sam godišnji zakup se toliko bio ustalio da je postao praktički vječan. Tako su gradovi postupno postali tzv. slobodni gradovi, a u zamjenu za svoju slobodu kralju su plaćali godišnje poreze. S vremenom je sloboda upravljanja koju su uživali gradovi značila i da su gradovi “bili uzdignuti u općinu ili korporaciju, uz povlasticu da imaju vlastite magistrature i gradsko vijeće, da donose statute za svoju vlastitu upravu“, da grade vlastite bedeme te da imaju i vlastitu vojsku (Smith, 2007: 396-397).

Navedeni opis događaja objašnjava kako su gradovi stekli svoju slobodu, no on ne objašnjava zašto su je mogli steći. Drugim riječima, zašto je kralj dao takvu slobodu gradovima? Zašto je on dopustio da se izgradi „neka vrsta neovisnih republika“ unutar njegovog vlastitog teritorija (Smith, 2007: 398)? Za odgovor na to pitanje Smith je, čini se, pronašao dio inspiracije

²⁷ Smith se u ovom opisu događaja prvenstveno služi primjerom Engleske, iako nije na nju ograničen (Smith, 2007: 395, 397). Više detalja o drugim dijelovima Europe, poput specifičnosti slučaja tadašnje Njemačke, Smith iznosi u *Predavanjima*. Te detalje podrobnije razjašnjava Haakonssen u sedmom poglavlju knjige *The Science of a Legislator* (1981).

u Machiavelliju, kojeg i spominje na stranicama ovog poglavlja.²⁸ Neovisno o Smithovoj inspiraciji Machiavellijem, inspiraciji čijim dokazivanjem se ovaj rad ne bavi, smatram da se između ideja dvojice autora mogu i smiju povući neke paralele. Naime, kao što je za razumijevanje Machiavellijeva *Vladara* ključno razumijevanje odnosa između vladara, puka i velikaša, tako je za razumijevanje Smithove interpretacije uspona i napretka gradova ključno razumijevanje odnosa između kralja, građana i lordova (ili veleposjednika).

Smith objašnjava kako su „lordovi prezirali građane koje su smatrali ne samo kao pripadnike drugog reda ljudi, već kao gomilu oslobođenih robova, gotovo za drukčije ljude nego što su oni. Bogatstvo građana je uvijek izazivalo njihovu zavist i mržnju“ (Smith, 2007: 398). Građani su, pak, „mrzili i bojali se lordova.“²⁹ Kralj je također mrzio i bojao se lordova, dok nije imao nikakva razloga ni da mrzi ni da se boji građana, iako ih je možda prezirao. Prema tome, zajednički interes navodio je građane da potpomažu kralja, a kralja da potpomaže građane protiv lordova. Građani su bili neprijatelji kraljevih neprijatelja, pa je bilo u kraljevu interesu da učini građane, koliko god je to mogao, sigurnima i neovisnima o tim neprijateljima“ (Smith, 2007: 398).³⁰ Zanimljivo je da Smith priznaje kako je kralj, iako za to nije imao razloga, možda i prezirao građane. Time on samo još jednom podsjeća da kralj građanima nije sa zadovoljstvom dao slobodu, već da je na to bio primoran zbog relativno većeg straha i prijezira koje su kod njega izazivali lordovi. K tome, kralj je od građana nešto mogao i dobiti, barem ubiranjem poreza, dok je u odnosu s lordovima gotovo nužno morao gubiti. Zašto? Zato jer su lordovi građane „svakom prilikom pljačkali bez milosrđa ili grižnje savjesti“, što znači da su posredno pljačkali kralja koji je od građana ubirao glavarinu (Smith, 2007: 398).

Osim ekonomskih motiva kralja, svoju su ulogu vjerojatno odigrali i njegovi politički motivi. Naime, budući da su lordovi gledali kako će umanjiti moć i vlast kralja, odnosno kako će uvećati svoju moć i vlast, kralj ih je morao smatrati neprijateljima. S druge strane, jedino što

²⁸ Govoreći o načinu na koji su manufakture bile uvedene u različite zemlje i gradove, Smith se referira na „jednog od Machiavellijevih heroja“, Castruccija Castracanija, koji je iz grada Luce protjerao neke trgovačke obitelji u Veneciju, koja ih je objeručke prihvatila (Smith, 2007: 402).

²⁹ Smith kaže da u vrijeme feudalizma „vladar nijedne zemlje u Europi nije bio u stanju štititi na cijelom području svojih zemalja slabije svoje podanike od tlačenja velikih lordova“, te nastavlja da su „oni koje zakon nije mogao zaštititi i koji nisu bili dovoljno jaki da se sami brane bili prisiljeni ili da uteku zaštititi nekog velikog lorda, a da je dobiju morali su postati njegovi robovi ili vazali, ili da sklope savez za međusobnu obranu i zajedničku zaštitu“ (Smith, 2007: 398). Kao pojedinci, stanovnici gradova i zamaka nisu se mogli sami braniti, no sklapanjem saveza o međusobnoj obrani i zaštiti sa svojim susjedima oni su se mogli samostalno obraniti od vanjskih neprijatelja.

³⁰ Usporedimo ove Smithove rečenice s Machiavellijevim iskazima u poglavlju *Vladara* o građanskom principatu: „U svakom se gradu, doista, nalaze dvije različite težnje, jer narod [puk] ne želi da mu se zapovijeda i da ga tlače velikaši, dok velikaši žele vladati i tlačiti narod [puk] (...) Onaj koji postane vladar uz pomoć naroda [puka] mora sačuvati njegovo prijateljstvo, što će mu biti lako jer narod [puk] ne traži ništa drugo osim da ne bude tlačen“ (Machiavelli, 2020: 81-82).

su građani htjeli bila je sloboda, shvaćena prvenstveno ekonomski, a zatim politički. Zbog toga je kralj gradovima odobravao vlastite suce, samoupravu te izgradnju infrastrukture za obranu. Tako je kralj građanima, zaključuje Smith, „dao sva sredstva sigurnosti i neovisnosti o plemićima, koja su bila u njegovoj moći da ih podijeli“, čime ih je učinio svojim vjernim saveznicima (Smith, 2007: 398-399).³¹ Eksplicirajući svoj prikaz oslobođenja gradova, Smith na primjerima Engleske i Francuske objašnjava kako je rast ekonomske moći gradova s vremenom doveo do povećanja njihove političke moći: „[Gradovi] su postali tako utjecajni da im vladar nije mogao nametnuti nikakav porez bez njihova pristanka, osim ustanovljene zakupne rente grada. Zbog toga su oni bili pozvani da pošalju poslanike u glavnu skupštinu staleža kraljevstva gdje su se mogli udružiti sa svećenstvom i plemstvom u odobravanju neke izvanredne pomoći kralju u hitnim slučajevima. Budući da su općenito bili u prilog njegove moći, čini se da je kralj neki put poslanike gradova na tim skupštinama upotrebljavao kao protutežu vlasti velikih lordova. Odatle podrijetlo zastupstva gradova u glavnim staležima svih velikih monarhija u Europi“ (Smith, 2007: 400). S obzirom na to, može se reći da je rast ekonomske moći gradova s vremenom kralja učinio ovisnim o prihodima koje je dobivao od gradova, a to povećanje ovisnosti kralja o prihodima gradova značilo je smanjenje ovisnosti gradova i građana o kralju, odnosno povećanje njihove političke moći i autonomije.

Objasnivši kako i zašto su gradovi stekli svoju slobodu, Smith ponovno naglašava kontrast između novostečene slobode stanovnika gradova i statusa ropstva koje je ostalo nepromijenjeno kod stanovnika sela: „Tako su u gradovima ustanovljeni red i dobra vlada, a zajedno s njima sloboda i sigurnost pojedinaca, u vrijeme kad su uživaoci zemlje na selu bili izloženi nasilju svake vrste“ (Smith, 2007: 400). Prisjetimo se da zbog njihovog ropškog statusa seoski kmetovi nisu imali mogućnost stjecanja vlasništva za sebe, a time niti mogućnost da unaprjeđuju svoje materijalne uvjete. Bilo kakav višak proizvoda zemlje koji bi oni proizveli i potajice uzeli za sebe, izložio bi ih nasilju i otimačini veleposjednika ukoliko bi on za to saznao. Radi ovih nepovoljnih uvjeta života na selu, stanovnici sela su s vremenom praktički počeli bježati u gradove kao nova utočišta slobode u kojima će moći slobodno raspolagati proizvodima svog rada. Drugim riječima, ekonomska sloboda i pravo na stjecanje vlasništva stanovnika gradova bili su među ključnim pokretačima društvenih promjena tog vremena. Objasnjavajući važnost te mogućnosti stjecanja za čovjeka tog vremena, Smith kaže: „Naprotiv, kad su sigurni da će uživati plodove svoga rada, [ljudi] ih prirodno iskorištavaju da poprave svoj položaj i da

³¹ U zaoštrenoј verziji, „vladari koji su živjeli u najlošijim odnosima sa svojim barunima izgleda da su zbog toga bili najliberalniji u davanju svojim gradovima pogodnosti te vrste“ (Smith, 2007: 399). Smith na ovom mjestu navodi primjere takvih vladara u Engleskoj (Ivan Bez Zemlje) i Francuskoj (Filip I. i njegov sin Luj VI. Debeli).

steknu ne samo potrebitosti, već i udobnosti i raskoši života. Prema tome, ona radinost, koja teži za nečim više nego što je nužno [za] uzdržavanje, ostvarila se u gradovima mnogo prije nego što su je općenito prihvatili uživaoci zemlje“ (Smith, 2007: 400).

Prema Smithovom iskazu, prednosti migracije sa sela u gradove nisu bile samo ekonomske, već i političke. Naime, ne samo da su gradovi postali privremena ekonomska utočišta, već i izvori trajne slobode za kmetove: „U to je vrijeme zakon bio tako obziran prema stanovnicima grada i tako željan da umanju vlast lordova nad stanovnicima sela da je poljodjelac bio zauvijek slobodan ako se mogao sakriti u gradu od progona svog lorda za godinu dana. Prema tome, svaki kapital koji se akumulirao u rukama marljivog dijela stanovnika sela prirodno se sklanjao u grad, kao u jedino utočište, gdje je mogao biti siguran za čovjeka koji ga je stekao“ (Smith, 2007: 400). Međutim, broj kmetova koji su se bijegom u grad oslobodili svojih gospodara nije mogao biti velik, što znači da je feudalna nesloboda i dalje bila opće stanje stvari kod stanovnika sela. Osim što su lordovi ili veleposjednici svoje kmetove nastojali zadržati u čvrstim okovima feudalnog ropstva, važniji razlog za prevlast feudalne hijerarhije u ruralnim područjima bilo je njihovo ekonomsko siromaštvo.

Naime, Smith ističe da su feudalna nesloboda i siromaštvo sela mogli ostati prilično izraženi čak i u slučaju vrlo razvijenih i bogatih gradova u njihovoj blizini. Ovdje se najprije treba prisjetiti činjenice da su gotovo svi razvijeni i bogati gradovi u pravilu bili smješteni u blizini morske obale ili uz riječne plovne puteve. Budući da je vodeni transport dobara jeftiniji od kopnenog transporta, gradovi su se mogli uzdržavati vanjskom trgovinom te vršiti kupovinu „sirovina i sredstava za svoju radinost iz najudaljenijih kutova svijeta u zamjenu za prerađeni proizvod svoje vlastite radinosti“ (Smith, 2007: 400-401). Osim trgovine, gradovi su mogli naplaćivati usluge prijevoza dobara, koristeći tako svoj status trgovačkih središta. Konačno, gradovi su uz prerađene manufakture uvozili luksuzna i skupocjena dobra iz zemalja s kojima su trgovali, dobra koja su veleposjednici sa sela kupovali u zamjenu za velike količine sirovih dobara svojih zemljišta. Drugim riječima, unutar ionako siromašnih ruralnih područja, bogati su veleposjednici veliki dio zemljišnih proizvoda prodavali u zamjenu za manufakturne i luksuzne proizvode urbanih središta. Tako se engleska vuna zamjenjivala za francuska vina i flandrijska sukna, čime je vanjska trgovina „uvela ukus za finije i usavršenije manufakture u zemlje gdje se takav rad nije obavljao“ (Smith, 2007: 401). I tako su gradovi mogli postati veoma bogati i razvijeni, a da pritom sela u njihovoj okolini ostanu relativno nerazvijena i siromašna, odnosno još uvijek okovana lancima feudalnog poretka.

4.3. Kako su gradovi i trgovina doprinijeli napretku sela

Prethodno opisani disparitet između slobode ostvarene u gradovima i nepromijenjenog feudalnog poretka na selima ipak nije mogao dugo potrajati. Naime, posljednje poglavlje treće knjige *Bogatstva naroda* Smith započinje ističući tri načina putem kojih je povećanje bogatstva trgovačkih i manufakturnih gradova u konačnici dovelo do napretka sela. Preciznije, Smith postavlja pitanje: kako je trgovina gradova pridonijela obrađivanju zemlje i unapređenju sela? Prvo, pružanjem tržišta za sirovi proizvod sela, prvenstveno onih sela koja su se nalazila u neposrednoj blizini gradova, dakle kojima su troškovi transporta sirovih dobara bili manji. Drugo, i važnije, stanovnici gradova su svojim novostečenim bogatstvom počeli kupovati neobrađena zemljišta na selima kako bi se od njih dodatno obogatili.³² Treće, i najvažnije, trgovina i manufakture gradova dovele su do unapređenja sela tako što su „uvele red i dobru upravu, a s njima i slobodu i sigurnost pojedinaca među stanovnike sela“ koji su dotad živjeli u „ropskoj ovisnosti o svojim pretpostavljenima“ (Smith, 2007: 406). Ovaj treći način na koji je došlo do unapređenja i liberalizacije sela fundamentalan je za razumijevanje neprirodnog i retrogradnog nastanka i razvoja modernog društva, odnosno za shvaćanje načina kolapsa feudalne hijerarhije koja mu je prethodila. Zbog toga mu je potrebno posvetiti posebnu pozornost.

Prije svega, treba se još jednom prisjetiti da za vrijeme alodijalnog³³ ustroja društva, u područjima s nerazvijenom vanjskom trgovinom, te nerazvijenom domaćom trgovinom i manufakturnom proizvodnjom, seoski veleposjednici nisu imali nikakva načina da potroše proizvode svojih zemljišta povrh uzdržavanja sebe i svojih slugu. To razdoblje alodijalnog i kasnije feudalnog siromaštva na selu bilo je, takoreći, slično stanju i vremenu pastirskih društava. Jer čak i kada bi veleposjednik imao stotine ili tisuću robova pod sobom, on ne bi imao drugog načina da potroši eventualni višak proizvoda svoje zemlje nego na prehranjivanje tih ljudi. Veleposjednik je njima bio zakonodavac, sudac i vođa (Smith, 2007: 406-408).³⁴

³² Pritom je bitna razlika između načina na koji su stanovnici gradova, prvenstveno trgovci, koristili svoja nova zemljišta u odnosu na stare veleposjednike. Naime, trgovci su obično bili bolji od veleposjednika u poboljšavanju zemlje. To je zato jer su trgovci naučeni pametno ulagati svoj novac i uvijek očekuju povrat na svoja ulaganja, za razliku od seoskih veleposjednika koji su više naučeni trošiti novac i koji rijetko očekuju dobiti išta natrag od novca koji su potrošili. Trgovci su, dakle, spretniji i poduzetniji u korištenju stečenog kapitala od veleposjednika, a svoje superiorne sposobnosti u ostvarivanju profita mogu zahvaliti navikama štednje i pažnje koje su stekli kao trgovci (Smith, 2007: 405-406).

³³ U hrvatskom prijevodu djela, alodijalno posjedovanje zemlje prevodi se kao „slobodno“ posjedovanje zemlje, što je točno, ali ne i posve precizno. Usporedi: Smith (2007: 408) i Smith (2012: 404).

³⁴ Smith istim riječima opisuje tatarska pastirska društva kada kaže da je tatarski poglavica svojim podanicima bio „nužno i njihov vojskovođa i njihov sudac“, što je bio „nužni učinak nadmoćnosti njegova bogatstva“ (2007: 686-

Stanje stvari nije bilo ništa bolje ni s razvojem kasnijeg feudalizma, dakle ni kod onih zakupnika koji su održavali zemlju veleposjednika. Ti su zakupnici, iako više nisu nužno bili kmetovi, obrađivali zemlju veleposjednika pod takvim uvjetima da su praktički životno ovisili o njihovoj velikodušnosti, koje nije bilo previše. Previsoka renta koju su plaćali veleposjednicima za zemlju te pravna nesigurnost zakupa, radi koje su u svakom trenutku mogli neopravdano ostati bez tog zakupa, činili su to stanje stvari i dalje iznimno nepovoljnim za obrađivanje zemlje. Dakle, iako je uvođenje feudalnog prava zapravo bio pokušaj da se ograniči moć alodijalnih veleposjednika, odnosno velikih slobodnih lordova koji su svoju moć temeljili na alodijalnom pravu, taj je pokušaj ograničavanja moći bio jalov. Drugim riječima, feudalnim se pravom pokušalo ustanoviti određenu hijerarhiju i s njome povezane oblike dužnosti koji su trebali oslabiti vlast veleposjednika i osnažiti vlast kralja (Smith, 2007: 407-409). Međutim, željeni učinak feudalnog prava nije bio postignut, zbog čega su stanovnici zemlje ostali jednako ovisni o svojim gospodarima kao i prije: „Uvođenje feudalnog prava nije moglo promijeniti ono stanje vlasništva i običaja iz kojih su ti neredi proistjecali. Vlast vlade [odnosno kralja] je bila i dalje, kao i prije, preslaba u glavi, a prejaka u nižim članovima, a pretjerana snaga nižih članova bila je uzrok slabosti glave“ (Smith, 2007: 409). Veleposjednici ili lordovi su tako za vrijeme feudalizma još uvijek bili premoćni, zbog čega su nastavili voditi ratove kako su htjeli, kako međusobno tako i protiv kralja, a sela su još uvijek bila nezaštićena poprišta nasilja, pljački i nereda (Smith, 2007: 409). S obzirom na to, što je onda uspjelo promijeniti opisano stanje stvari i srušiti ustaljenu vlast veleposjednika? Što je zadalo taj konačan udarac feudalnoj strukturi društva te omogućilo promjene koje su u konačnici proizvele moderno društvo?

Bila su to *luksuzna dobra*, riječju *luksuz*³⁵, odnosno produkt mehanizama vanjske trgovine i manufaktura u gradovima:

„Ali ono što sva sila feudalnih ustanova nikada ne bi mogla ostvariti, učinilo je tiho i neosjetno djelovanje vanjske trgovine i manufaktura. One su postupno opskrbile veleposjednike nečim za što su mogli zamijeniti cijeli višak proizvoda svojih zemalja i što su oni mogli potrošiti sami a da to ne dijele ni sa svojim feudalnim zakupcima ni s vazalima. Izgleda da je u svako doba gospodare čovječanstva rukovodilo jedno načelo: sve za sebe, a ništa za druge ljude (...) Možda za par dijamantnih kopči ili za nešto isto tako tašto i nekorisno, oni su

687). U tom smislu, alodijalni i feudalni ustroj društva mogu se shvatiti kao svojevrсни amalgami pastirskog, poljoprivrednog, pa čak i trgovinskog tipa društva.

³⁵ Tezu o luksuzu kao uzročniku pada feudalizma iznosi i podrobno razlaže Hont (2009).

zamijenili uzdržavanje ili, što je ista stvar, vrijednost uzdržavanja od tisuću ljudi kroz godinu dana, a njime i cjelokupnu važnost i vlast koju im je to uzdržavanje moglo dati“ (Smith, 2007: 409).

Držim da u ovih nekoliko rečenica, kao i sljedećih par koje ću navesti, Adam Smith sažima dobar dio ne samo svoje teorije povijesti, već i svoje političko-ekonomske teorije općenito, pa čak i svoje moralne filozofije. Naime, on ovdje uspostavlja intrigantan odnos između čovjekove prirode i političko-ekonomskih implikacija posjedovanja luksuza. Najprije, Smith napominje da su dijamantne kopče koje su kupovali veleposjednici, kopče koje možemo shvatiti kao sinonim za luksuzna (i neposredno nekorisna) dobra općenito, „imale biti sasvim njihove i nijedno drugo ljudsko stvorenje nije moglo imati nikakav udio u njima“ (Smith, 2007: 409). Dok su veleposjednici svoje prethodno bogatstvo, utemeljeno na zemljišnim sirovinama, morali dijeliti s ljudima koje su uzdržavali, odnosno trošiti ga na njihovo uzdržavanje, luksuz je mogao i morao biti sasvim njihov. Također, Smith na istoj stranici praktički ponavlja svoju prethodnu tvrdnju govoreći da su veleposjednici „postupno zamijenili svu svoju moć i vlast“ za zadovoljenje „najdjetinjastije, najniže i najobičnije od svih taština“ (Smith, 2007: 409). Podsjetimo se da su veleposjednici (lordovi) bili i suci i vojskovođe kmetovima, što je bio nužan učinak materijalne ovisnosti kmetova o veleposjednicima. Taj se odnos materijalne ovisnosti jednih o drugima počeo raspadati onda kada su veleposjednici počeli mijenjati moć uzdržavanja za moć kupovanja! Drugim riječima, luksuz je aktivirao taštinu bogatih veleposjednika, taštinu radi koje su oni praktički dobrovoljno predali (iliti prodali) svu moć i vlast koju su imali nad svojim podanicima.

Međutim, dano objašnjenje može ići i dublje. Naime, što su uopće veleposjednici morali vidjeti u luksuzu da bi se radi njega odrekli čitave svoje moći i vlasti? Što se krije iza te „najdjetinjastije, najniže i najobičnije od svih taština“? Čini se, iako na prvu sasvim paradoksalno, da su veleposjednici htjeli povećati svoju moć po bogatstvu dok su ju istodobno i zapravo gubili. Prisjetimo se da su „lordovi [iliti bogati veleposjednici] prezirali građane koje su smatrali ne samo kao pripadnike drugog reda ljudi, već kao gomilu oslobođenih robova, gotovo za drukčije ljude nego što su oni. Bogatstvo građana je uvijek izazivalo njihovu zavist i mržnju“ (Smith, 2007: 398). Dakle, čini se da je rast ekonomske moći gradova, a s time i rast bogatstva građanskog društva, utjecao na društveni status starih veleposjednika. Oni su, čini se, morali početi osjećati relativno smanjenje vlastite moći po bogatstvu radi građana i trgovaca koji su svoju moć po bogatstvu (ili ekonomsku moć) povećavali. Dostupnost luksuza je stoga aktivirala njihovu taštinu i omogućila im kupovinu tih dijamantnih kopči, ali ne kao izvora

stvarne moći koju su gubili, već kao izraza simboličke moći, odnosno slike moći koja je proizlazila iz oskudnosti luksuznih predmeta koje su samo oni posjedovali. Čini se da im je ta transformacija stvarne ekonomske moći, dakle moći uzdržavanja drugih ljudi, u njezin tašti simbol bilo jedino što im je preostalo. No čemu im je uopće, da se stvar skroz zaoštiri, ta simbolička moć posjedovanja luksuza mogla služiti? Zašto čovjek želi unaprijediti svoje materijalne uvjete, zašto je tašt i sebičan, te što točno on dobiva (ili misli da dobiva) gomilanjem bogatstva i luksuza?

Opisujući izvore ljudske ambicije i klasne razlike među ljudima u *Teoriji moralnih osjećaja*, Smith kaže da je svrha čovjekove težnje za unapređenjem vlastite materijalne pozicije ta da čovjek bude primijećen, da mu se drugi obrate s pažnjom, simpatijom i odobravanjem: „Taština je ono što nas zanima, a ne olakšanje ili ugoda. No, taština je uvijek utemeljena na vjerovanju da smo predmet pažnje i odobravanja. Bogataš se ponosi svojim bogatstvom jer osjeća da ono prirodno privlači pažnju svijeta (...) Kad razmišlja o tome, čini se da se njegovo srce širi i da bubri unutar njega, i on više voli svoje bogatstvo zbog toga nego zbog svih ostalih prednosti koje mu ono donosi“ (Smith, 2002: 61-62). Smatram da se iz navedenog nameće jedan paradoksalan zaključak o Smithovom poimanju prirode čovjeka, a to je da je čovjek sebičan zato što je društven. Da ekspliciram, tek ulaskom u društvo i tek ulaskom u odnos s drugima čovjek može težiti k stjecanju bogatstva kao načinu na koji će ostvariti odobravanje i naklonost drugih ljudi.

Sada kada je otkriven uzročnik propasti feudalne hijerarhije i posljedičnog nastanka slobode na kojoj je moderno trgovinsko društvo utemeljeno, preostaje za pojasniti dvije stvari. Prvo, koje je podrijetlo tog luksuza koji je omogućio urušavanje feudalizma? Drugo, kako je izgledao mehanizam putem kojeg su trgovina i luksuz srušili vlast feudalnih veleposjednika? Što se prvog tiče, luksuz svoje podrijetlo vuče iz nasljeđa antičkih poredaka i trgovinskih puteva nastalih za vrijeme prve trgovinske faze europskog društva. Međutim, dok je luksuz u prvoj trgovinskoj fazi pridonio propasti antičkih trgovačkih društava, u drugom ciklusu razvoja europskog društva on je omogućio pad feudalizma i stvaranje modernog trgovinskog društva te njemu pripadajućih sloboda (Hont, 2009: 166-167).

Što se tiče mehanizma djelovanja luksuza u stvaranju modernog društva, istaknuto je već da su veleposjednici zamijenili iliti prodali svu svoju moć i vlast kako bi posjedovali luksuzne predmete. No koje su bile neposredne posljedice njihove kupovine luksuza? Prije svega, kupovina luksuznih dobara povećala je osobne rashode veleposjednika. Oni su zbog toga postupno smanjivali broj vazala na svojoj zemlji kako bi smanjili rashode koji su odlazili na uzdržavanje tih vazala, odnosno kako bi povećali svoje prihode za kupovinu luksuza. Postupno

su otpustili sve svoje vazale, a isti uzrok ih je natjerao da otpuste sve feudalne zakupnike osim onog broja zakupnika nužnog za obrađivanje zemlje. Nakon što su otpustili nepotreban dio zakupnika, od preostalog su broja zakupnika zahtijevali da plate punu vrijednost zakupa. Tako su veleposjednici smanjili broj usta koja su morali hraniti, a povećali višak proizvoda zemlje koji su dobivali samo za sebe, odnosno višak proizvoda zemlje koji su koristili za kupovinu luksuznih dobara koja su nudili trgovci i manufakturisti gradova (Smith, 2007: 410-411). Prema tome, iako inače nisu imali sklonosti ni sposobnosti za istiskivanje profita iz zemlje, veleposjednici su radi kupovine luksuza počeli tražiti načine da izvuku veći profit iz zemlje.

Strogo ekonomski gledano, kupovanje i uživanje luksuznih predmeta povećalo je osobne rashode veleposjednika, zbog čega su oni otpuštali nepotrebne zakupnike zemlje kako bi smanjili zemljišne rashode, a povećali cijenu zakupa ili rentu kako bi povećali zemljišne i osobne prihode. Problem je nastao kada je neki veleposjednik rentu htio podignuti iznad onoga što je njegova zemlja mogla pružiti, u smislu proizvoda koji su se obradom zemlje mogli dobiti, barem prema tadašnjem stanju zemlje i načinu obrađivanja. Jedini način na koji su zakupnici mogli pristati na takvu visoku cijenu rente ili zakupa bio je uz uvjet da im se zemlja iznajmi na duži niz godina, što bi im dalo dovoljno vremena da unaprijede obrađivanje zemlje i izvuku neki profit za sebe. Iako veleposjednici nikada ne bi pristali na ovakav sporazum sa zakupnicima u ranijim stadijima feudalizma, „skupa taština privoljela je vlasnika zemlje da prihvati taj uvjet i odatle potječu dugotrajni zakupni ugovori“ (Smith, 2007: 411). Zakupnici koji su sklopili te dugotrajne zakupne ugovore sada su po prvi put mogli steći djelić bogatstva za sebe, čime su postali praktički neovisni o veleposjednicima.³⁶ Veleposjednici tako više nisu mogli od zakupnika očekivati ništa više dužnosti i obveza povrh onih navedenih u dugotrajnim zakupnim ugovorima. Novostečena neovisnost tih zakupnika značila je da su svi vazali bili otpušteni te da su svi kmetovi bili oslobođeni, čime su veleposjednici napokon predali svu svoju moć i vlast. Na taj su način veleposjednici prestali biti zakonodavci i suci unutar svojih posjeda, a vlast je sada bila uređena izvanjski. Smithovim riječima, veleposjednici su sklapanjem dugotrajnih zakupnih ugovora „prodali svoje pravo po krvi“ za „nakit i trice“, dakle više „igračke za djecu nego ozbiljne težnje ljudi“ (Smith, 2007: 411).

I upravo je to bio mehanizam putem kojeg se odvijalo kidanje uske veze između pojedinačnog bogatstva i vlasti nad pojedincima. Ta uska veza bogatstva i vlasti, toliko

³⁶ Ovdje se, takoreći, radilo o tome da su zakupnici dobili mogućnost steći privatno vlasništvo unutar privatnog vlasništva (zemlje) veleposjednika. Paradoksalno je, međutim, to što su tu predaju vlasništva veleposjednici izvršili dobrovoljno, što se jedino može objasniti činjenicom da pojedinci generalno nisu svjesni konačnih društvenih posljedica svog pojedinačnog djelovanja, o čemu Smith i govori u dolje istaknutom navodu.

karakteristična i sveprisutna u predmodernim stadijima društva, tim je mehanizmom bila prekinuta. Veleposjednici su na taj način „postali isto tako beznačajni kao i bilo koji imućni građanin ili trgovac u gradu. Na selu, kao i u gradu, uspostavljena je redovna uprava. Budući da nitko nije imao dovoljno moći da ometa djelovanje redovne uprave ni na selu ni u gradu, ona je uspostavljena i tu i tamo“ (Smith, 2007: 411). I tako se odvio proces raspada feudalizma. Rast bogatstva stanovnika grada, prvotno proizveden težnjom vladara da oslabi moć lordova i veleposjednika, zajedno s dostupnošću luksuza veleposjednicima, prouzrokovali su oslobađanje i rast bogatstva stanovnika sela, što je bio konačan udarac luksuza i trgovine u temelje feudalizma pred raspadom. Neprirodni i retrogradni poredak, u kojem su gradovi poticali razvoj sela, tako je proizveo moderno trgovinsko društvo, određeno posve novim ekonomskim, pa onda i političkim odnosima. Međutim, iako je moderno društvo omogućilo stvaranje novog zajedničkog bogatstva (eng. *common stock*), ponajprije zahvaljujući uključivanju u ekonomiju velikog broja dotad iz ekonomije isključenih pojedinaca, ono nije nastalo kao rezultat dobrohotnih namjera ijednog od aktera u ovoj političko-ekonomskoj slagalici. Naprotiv, moderno trgovinsko društvo nastalo je kao posljedica toga da je svaki pojedinac u društvu slijedio vlastiti sebični interes:

„Tako su dva različita reda ljudi koja nisu imala ni najmanju namjeru služiti javnosti, ostvarila revoluciju koja je od najveće važnosti za opće dobro. Zadovoljenje najdjjetinjastije taštine bila je jedina pobuda veleposjednika. Manje smiješni su trgovci i rukotvorci koji su radili samo sa stajališta svog vlastitog interesa i slijedeći svoj kramarski princip da obrću novac gdje god se novac može zaraditi. Ni veleposjednici, ni trgovci, ni rukotvorci nisu znali ni predviđali tu veliku revoluciju koju je postupno uzrokovala ludost jednih i radinost drugih. Umjesto da budu posljedica, trgovina i manufakture su tako u najvećem dijelu Europe bile povod i uzrok poboljšanja i obrađivanja zemlje“ (Smith, 2007: 412)

Prema tome, moderno je trgovinsko društvo bilo nenamjeravana posljedica ljudskog ekonomskog interesa, odnosno težnje svakog čovjeka da unaprijedi materijalne uvjete vlastitog života. Iako se u slučaju veleposjednika može činiti da je bila riječ o ludosti, sebični interes koji ih je vodio ka kupovini luksuza i predaji sve svoje moći i vlasti nije bio posve iracionalan. Kao

što Smith potvrđuje, veleposjednici jednostavno nisu mogli znati posljedice svog pojedinačnog djelovanja, a kamoli posljedice zbira pojedinačnih djelovanja svih pojedinaca u društvu.³⁷

³⁷ S obzirom na to, Smitha se popularno povezuje s metaforom nevidljive ruke, koja „vodi“ sebične pojedince u njihovu djelovanju te putem koje ta sebična djelovanja u konačnici postižu opće dobro. Međutim, iako logika nenamjeranih posljedica pojedinačnih djelovanja jest važna u Smithovoj teoriji povijesti, samu metaforu nevidljive ruke Smith je rijetko koristio (Grdešić, 2016: 91). O „mitu nevidljive ruke“, kao obliku doktrinarne interpretacije Smithove teorije, opširnije piše Baletić (2004).

5. KONSTITUTIVNI PRINCIPI I MEHANIZMI MODERNOG DRUŠTVA

5.1. Konstitutivni principi modernog društva

Prvi konstitutivni princip Smithovog modernog društva je *princip individualne ekonomske slobode*. Taj princip, čini se, ima dvostruko značenje. Prvo, princip se odnosi na ekonomsku slobodu ili neovisnost bilo kojeg pojedinca spram drugih pojedinaca u društvu. To znači da niti jedan odrasli čovjek ne bi smio biti primoran ekonomski ovisiti o nekom drugom čovjeku, odnosno isključivo o jednom čovjeku, kao što je to bio slučaj u odnosu veleposjednika i kmeta. Naprotiv, izvor individualne slobode u modernom društvu proizlazi iz specifičnog tipa ekonomske neovisnosti koju Smith opisuje na sljedeći način:

„[Veleposjednik u trgovinskom društvu] obično pridonosi veoma malom broju [ljudi] samo mali iznos za uzdržavanje svakog od njih, možda deseti, mnogima ni stoti, a nekima ni tisućiti dio, čak ni desetstisućiti dio njihova cjelokupnog godišnjeg uzdržavanja. Prema tome, iako on pridonosi uzdržavanju sviju njih, oni su svi više ili manje o njemu neovisni jer se obično svi mogu uzdržavati i bez njega (...) Svaki trgovac ili rukotvorac stječe svoje uzdržavanje od zaposlenja koje mu ne daje jedna, već stotine ili tisuće različitih mušterija. Iako je on zbog toga u izvjesnoj mjeri njima obvezan, on nije sasvim ovisan ni o jednoj od tih mušterija“ (Smith, 2007: 410).

U skladu s tim, svaki bi pojedinac trebao biti maksimalno slobodan prehranjivati samoga sebe i unapređivati svoje materijalne uvjete na onaj način koji on smatra prikladnim, iliti tako da može zadržati svoju ekonomsku neovisnost. Zbog toga feudalno robovlasništvo i feudalni ekonomski sustav nisu bili kompatibilni s razvojem modernog društva jer su negirali princip individualne ekonomske slobode u njegovoj srži. Kmetovi nisu bili ekonomski slobodni pojedinci jer svoj vlastiti život, dakle svoje vlastito uzdržavanje, nisu imali u svojim rukama. Prema tome, moderno društvo nije moglo nastati prije nego što je ukinut feudalni robovlasnički sustav, kako je opisano u prethodnom poglavlju.

Drugo značenje principa individualne ekonomske slobode odnosi se na ekonomsku slobodu izbora svakog pojedinca, prvenstveno spram suverene političke vlasti u društvu. Naime, politička vlast nema pravo niti znanje da određuje pojedincu načine na koje će on sebe uzdržavati i unapređivati vlastite materijalne uvjete. Politička vlast, dakle, ne zna ni ne smije određivati koji je najbolji ekonomski interes za pojedinca, već ta ekonomska sloboda mora biti

prepuštena pojedincu.³⁸ Pritom se svaki pojedinac „stalno trudi da iznađe najpovoljniju upotrebu za cjelokupni kapital kojim može raspolagati. Doduše, on ima u vidu svoju vlastitu korist, a ne korist društva. Ali proučavanje vlastite koristi vodi ga prirodno, ili bolje rečeno, nužno do toga da najviše voli upotrebu koja je za društvo najkorisnija“ (Smith, 2007: 444).

Drugi konstitutivni princip Smithovog trgovinskog društva je *princip minimalne ili bazične jednakosti* pojedinaca u društvu, i on je usko povezan s prvim principom, kao što je i prvi povezan s drugim. Čini se da ovaj princip također ima dvojako značenje. Prvo, on se odnosi na bazičnu pravnu jednakost pojedinaca u društvu, što znači da pojedinci moraju imati jednaka prava stjecanja, dakle prava povećanja vlastite ekonomske moći, te jednaka prava u posjedovanju vlasništva. Osim toga, ovo značenje principa odnosi se na jednakost primjene i zaštite prava na tržištu. Ako ta prava nisu jednaka, pojedinci će biti manje skloni trgovati proizvodima svoga rada.

Drugo značenje principa jednakosti je njegovo ekonomsko značenje. Naime, čini se da razlika u bogatstvima među pojedincima ne smije biti tako velika da mali broj pojedinaca posjeduje svo bogatstvo društva, a da svi drugi o njima moraju ovisiti. Iako se ovo može činiti kao vrijednosni ili politički iskaz, on je mišljen primarno ekonomski, što opet ne znači da taj iskaz ne sadrži svoje političke implikacije. Ukratko, tržišna razmjena koja pokreće ekonomiju modernog društva ne može dosegnuti svoj puni potencijal ako je broj tržišnih sudionika malen te ako je količina razmjenskih ekonomskih dobara ograničena. Upravo je ova ograničenost broja tržišnih subjekata i količine razmjenskih dobara bila jedno od glavnih obilježja feudalnog društva, a i svih predmodernih stadija društva prije toga. Drugim riječima, ogromna nejednakost u bogatstvu bila je obilježje skoro svih društava koja su prethodila modernom trgovinskom društvu. Lovačko društvo jest bilo svojevrsna iznimka, no ovdje se ipak radilo o nerazvijenom društvu u kojem su pojedinci bili jednaki, ali u siromaštvu. Zbog toga, kao i zbog svog primitivnog načina uzdržavanja, lovačko je društvo manje važno u Smithovoj teoriji povijesti. S druge strane, pastirska društva koja su naselila Europu nakon pada antičkog Rima, kao i ona feudalna koja su ih naslijedila, bila su obilježena ogromnom nejednakošću bogatstva među pojedincima. Prisjetimo se da je u pastirskim društvima taj iznimno nejednak odnos bogatstva među pojedincima bio izvor vlasti poglavice nad svima ostalima. Alodijalni ustroj društva, te feudalni koji ga je naslijedio, nisu bili ništa bolji. I dalje se radilo o *de facto* robovlasničkim društvenim sustavima koji su pogodovali manjini bogatih pojedinaca nauštrb siromašne većine.

³⁸ Za Smitha je nesumnjivo da svaki pojedinac sam najbolje zna kako će upotrijebiti vlastiti kapital, odnosno da bi za bilo kojeg državnika ili zakonodavca takva briga bila „najnepotrebnija“ i „opasna“ (Smith, 446: 2007).

Moderno trgovinsko društvo, prema tome, nije se moglo razviti dok su neki mogli imati sve, a drugi ništa.

5.2. Konstitutivni mehanizmi modernog društva

Prvi konstitutivni mehanizam, pomoću kojeg se ostvaraju i gore navedeni principi, je *podjela rada*. Govoreći o razlici između primitivnog i modernog društva, Smith kaže da „ono što je u primitivnom stanju društva posao jednog čovjeka, u naprednom društvu obavlja obično više njih“, odnosno da je „u svakom naprednom društvu poljodjelac obično samo poljodjelac, a manufakturni radnik samo manufakturni radnik“ (Smith, 2007: 44). Ovdje je, dakle, prvenstveno riječ o društvenoj ili makropodjeli rada, a ne o mikropodjeli rada unutar nekog poduzeća ili obrta. Na makrorazini, društvena podjela rada oslobađa pojedince od potrage za hranom. Na primjer, prosječni trgovac ne mora brinuti o potrazi za hranom kada zna da će novcem koji zaradi od trgovine moći kupiti hranu od nekoga drugoga tko ju proizvodi. Podjela rada mu stoga omogućuje da slijedi onaj ekonomski interes koji će mu pružiti dovoljno novca ne samo da se prehrani, već i da unaprijedi svoje materijalne uvjete. Stoga, podjela rada je mehanizam koji omogućuje ekonomsku slobodu pojedinaca. Međutim, iako je to pomalo paradoksalno, podjelom rada pojedinci zapravo postaju i ovisni jedni o drugima, no na jedan posve novi način. Ta ovisnost, naime, nije ona ekonomska ovisnost predmodernih društava. Ta nova ovisnost pojedince društva ne čini nejednakima, već jednakijima nego što su ikada bili (Hont, 2009: 153). Da bi jeo, trgovac ovisi o mesaru. Da bi trgovao, mesar ovisi o trgovcu. Da bi se obojica zabavili, oni ovise o pivaru. Dakle, „bez pomoći i suradnje mnogih tisuća, ni najskromnija osoba u civiliziranoj zemlji ne bi se mogla opskrbiti“ ni najosnovnijim potrepštinama (Smith, 2007: 49). Smith navedeno potvrđuje na drugom mjestu gdje je jasno da moderno društvo nastaje tek onda kada podjela rada dostigne svoj puni potencijal:

„Kad se podjela rada jednom potpuno uvede, ostaje veoma malen dio potreba koje čovjek može podmiriti proizvodom vlastitog rada. On podmiruje mnogo veći dio svojih potreba zamjenjujući onaj višak proizvoda vlastitog rada koji prelazi i nadmašuje njegovu vlastitu potrošnju, za one dijelove proizvoda rada koji su mu potrebni od drugih ljudi. Na taj način svaki čovjek živi od zamjenjivanja i postaje na neki način trgovac, a društvo samo postaje ustvari trgovačko društvo“ (Smith, 2007: 59).

Iako društvena podjela rada nije istovjetna mikropodjeli rada, Smith tvrdi da se društvenu podjelu rada može bolje razumjeti ako se promatraju njezini specifični slučajevi, poput obrta koji proizvodi pribadače (Smith, 2007: 43). Osim toga, podjela rada na mikrorazini ima tri učinka koji su povoljni za društvo u cjelini: (1) ona povećava spretnost svakog pojedinog radnika budući da svodi posao svakog čovjeka na neku jednostavnu radnju; (2) ona ušteduje vrijeme koje je inače potrebno za prijelaz s jedne radnje na drugu; (3) ona dovodi do izuma velikog broja strojeva koji skraćuju vrijeme i olakšavaju način rada (Smith, 2007: 46-47). Ovi učinci mikropodjele rada, a posebice specijalizacija radnika i inovacija strojeva, zajedno dovode do proizvodnje veće količine društvenog bogatstva nego što je to bilo moguće ikada prije: „Posljedica podjele rada veliko je povećanje proizvoda svih mogućih umijeća koje, u dobro upravljanom društvu, uzrokuje ono opće obilje što se širi sve do najnižih slojeva društva“ (Smith, 2007: 48).

Drugi konstitutivni mehanizam, putem kojeg se ostvaruju i dva navedena principa, je *privatno vlasništvo*. Iako se s prvom pojavom privatnog vlasništva pojavljuju i prve nejednakosti u društvu, one najveće nejednakosti, karakteristične za pastirska društva, nisu postojale samo zato što je uvedeno privatno vlasništvo, već zato što su neki imali sve, a drugi apsolutno ništa. S druge strane, u modernom društvu radnik „čak i onaj najnižeg i najsiromašnijeg reda, ako je umjeren i marljiv, može uživati veći dio životnih potrepština i ugodnosti nego što ih može steći bilo koji divljak“ (Smith, 2007: 37).³⁹ Ono što privatno vlasništvo zapravo omogućuje jest akumulaciju bogatstva iliti zalihe (eng. *stock*), prvenstveno u formi kapitala, dakle upravo ono što si vazali i kmetovi nisu ni mogli ni htjeli priuštiti jer su znali da će im veleposjednici to uzeti. Tek mogućnost stjecanja privatnog vlasništva iznad potreba uzdržavanja, i to ne samo za neke već praktički čitavo društvo, je ono što je omogućilo nastanak modernog društva. Učinak tog privatnog vlasništva na napredak društva i rast društvenog bogatstva proizlazi iz maksime ljudske prirode koja glasi: mene veseli moje, tebe tvoje, svakog svoje. Na taj način posjedovanje privatnog vlasništva u čovjeku pobuđuje jednu specifičnu pobudu, a to je ta da iskoristi svoje vlasništvo (zemlju ili kapital) kako bi iz njih izvukao profit (Smith, 2007: 373). Prema tome, privatno vlasništvo omogućuje povećanje bogatstva pojedinca, odnosno unapređenje njegovih vlastitih materijalnih uvjeta, što posljedično obogaćuje društvo. Pritom se mora istaknuti koliko se čitava Smithova teorija

³⁹ Vezano uz razliku između razine bogatstva u primitivnom društvu naspram modernog društva, Smith govori da udobnost jednog europskog kneza vjerojatno ne nadmašuje toliko udobnost nekog marljivog i skromnog seljaka koliko udobnost tog seljaka nadmašuje udobnost nekog afričkog kralja, „apsolutnog gospodara nad životima i slobodom desetaka tisuća golih divljaka“ (Smith, 2007: 49-50).

vlasti, utemeljena na bogatstvu kao njezinu izvoru, usko veže uz zemljišno vlasništvo. Zemljišni veleposjednici uvijek su bili vezani uz veliko bogatstvo, bilo da se radilo o kraljevima ili lordovima. Stjecanje privatnog vlasništva za sve pojedince, što uključuje i posjedovanje zemlje, omogućilo je nastanak modernog društva. Ne čudi stoga da se Smith podosta gorljivo protivio zakonu o prvorodstvu i neotuđivosti (*fideikomisu*), koji su zadržavali zemljišno vlasništvo unutar feudalnih plemićkih obitelji, dakle koji su onemogućivali raspodjelu zemlje.⁴⁰

Treći konstitutivni mehanizam modernog društva je *razmjena*. Riječ je o mehanizmu koji proizlazi iz temeljne sklonosti ljudske prirode: sklonosti da „mijenja, trampi i zamjenjuje jednu stvar za drugu“ (Smith, 2007: 51). Ta sklonost za razmjenu posljedica je čovjekove sposobnosti rasuđivanja i govora, dakle specifična je za čovjeka. Štoviše, Smith kaže da je ta sklonost razmjeni toliko specifična za čovjeka, da se mora zaključiti da „životinje ne poznaju ni tu ni bilo koju drugu vrstu ugovora“ (2007: 51). Povezujući odnos podjele rada, prirodne sebičnosti čovjeka i razmjene, Smith nastavlja:

„Ali čovjeku je gotovo stalno potrebna pomoć njegove subraće, i on bi je uzalud očekivao samo od njihove dobrohotnosti. Vjerojatnije je da će uspjeti ako zainteresira njihovu sebičnost u svoju korist i pokaže im da je u njihovu vlastitu interesu da učine što on od njih želi. Tko god nudi nekome drugome posao bilo kakve vrste, predlaže mu da učini ovo: daj mi ono što ja želim pa ćeš ti dobiti ono što ti želiš. To je značenje svake ponude. Na taj način dobivamo jedan od drugoga kudikamo veći dio onih usluga koje su nam potrebne. Mi ne očekujemo ručak od dobrohotnosti mesara, pivara ili pekara, već od njihova čuvanja vlastitog interesa. Mi se ne obraćamo njihovoj čovječnosti, već njihovoj sebičnosti, i ne govorimo im nikada o svojim potrebama, već o njihovim probicima“ (Smith, 2007: 51-52).⁴¹

⁴⁰ Opisujući alodijalni ustroj društva te feudalni poredak koji je uslijedio, Smith kaže: “To prvobitno prisvajanje neobrađenih zemljišta moglo je biti, iako veliko, ipak samo prolazno zlo. Ta su se zemljišta uskoro mogla nanovo podijeliti i razbiti na male čestice nasljedstvom ili otuđivanjem. Zakon o prvorodstvu spriječio je da se podijele zbog nasljedstva, a uvođenje neotuđivosti (*fideikomisa*) spriječilo je da se razbiju u male čestice otuđivanjem“ (Smith, 2007: 383).

⁴¹ Smith koristi pojam „*self-love*“ kada govori o tome komu ili čemu se pojedinci u razmjeni trebaju obraćati (Smith, 2012: 19). U hrvatskom prijevodu taj pojam je preveden kao „sebičnost“. Iako bi „samoljublje“ bio prikladniji prijevod, budući da ono uključuje sebičnost kao svojevrsni nadpojam, hrvatski prijevod pogađa bit argumenta koji Smith iznosi.

Teško je pre naglasiti važnost ovog pasusa za razumijevanje implikacija mehanizma razmjene u trgovinskom društvu. Ukratko, pojedinac, koji prvenstveno misli na sebe i svoj ekonomski interes, mora se odmaknuti od svoje sebičnosti i razmišljati o potrebama drugih ljudi kako bi od njih dobio ono što njemu treba. U tom smislu, čovjekova se sebičnost putem razmjene i trgovine transformira u specifičan oblik „trgovinske društvenosti“ (eng. *commercial sociability*).⁴² Ključno je pritom da je takva transformacija sebičnosti u društvenost postala moguća tek u modernom trgovinskom društvu. S obzirom na to, sklonosti za razmjenu u konačnici se može pripisati i ono opće blagostanje društva koje se često pripisuje podjeli rada (Smith, 2007: 51).

Može se činiti da je specifičnost razmjene u modernom društvu, shvaćene kao oblika ugovora ili sporazuma među pojedincima, to što je ona omogućena novcem kao *sredstvom razmjene* ili trgovine, što je ujedno i prva uloga novca, dok se druga uloga novca odnosi na shvaćanje novca kao *mjere vrijednosti*. Međutim, oba shvaćanja utječu na pučko i za Smitha pogrešno shvaćanje da se bogatstvo sastoji od novca, ili od zlata ili od srebra (Smith, 2007: 421).⁴³ Ne ulazeći u dodatno razlaganje ova dva shvaćanja novca, dodat ću samo da Smith priznaje specifične kvalitete novca o kojima je pisao Locke. Odnosno, Smith prihvaća nekvarljivost i trajnost novca u odnosu na druge vrste dobara koja se mogu koristiti kao sredstva razmjene ili mjere vrijednosti, primjerice stoka koju su koristili Tatari (Smith, 2007: 421-422). Unatoč navedenim ulogama novca, novac nije bio ključan za nastanak modernog društva jer je on u različitim oblicima postojao i u prethodnim, premodernim stadijima društva.⁴⁴ Doduše, novac jest pospješio proces ekonomske razmjene, koja je svoj puni oblik dosegla u modernom društvu. Taj puni oblik razmjena je dostigla zahvaljujući četvrtom konstitutivnom mehanizmu modernog društva.

⁴² Dok Hont (2010) tvrdi da je izvor za pojam trgovinske društvenosti Smith pronašao kod Pufendorfa, Sagar smatra da je taj izvor Smith pronašao kod Humea, mnogo prije nego što se susreo s Pufendorfovom teorijom prirodne društvenosti (Sagar, 2018: 19).

⁴³ Smith se snažno protivi izjednačivanju bogatstva s posjedovanjem novca, unatoč svim koristima koje je novac možda donio društvu. Prije svega, za ovo su izjednačavanje zaslužni trgovci, koji su dio tzv. neproaktivne klase društva koja svoje bogatstvo zaista računa u novcu. Osim toga, trgovci su nelojalni građani jer mogu premjestiti svoje bogatstvo i svu radinost koju to bogatstvo podržava u drugu zemlju, ako to požele. Poljodjelci to ne mogu napraviti jer su oni vezani za zemlju i jer oni posjeduju prirodno bogatstvo, odnosno zemlju i sve plodove koje im ona može dati. Zbog toga je opasno da neka zemlja izjednačuje bogatstvo s novcem koji posjeduje, ili gore, da teži k tome da akumulira novac kao izraz bogatstva. Pravo bogatstvo sastoji se u zemlji i kapitalu koje neko društvo ima pod svojim okriljem. Zbog toga Smith kaže da su Tatari, koji su svoje bogatstvo izjednačivali sa stokom koju su posjedovali, bili mnogo bliže istini od Europljana koji su svoje bogatstvo izjednačivali sa zlatom i srebrom (Smith, 2007: 416, 421-422).

⁴⁴ Primjerice, Smith govori da su stari Rimljani koristili najprije bakreni pa zatim srebrni novac, dok su sjeverni narodi koji su naselili Europu nakon pada Rima otpočeta koristili srebrni novac (Smith, 2007: 73).

Taj četvrti i posljednji mehanizam je *tržište*. Ali ne bilo kakvo tržište, već slobodno i veliko tržište: „Budući da moć zamjene uzrokuje podjelu rada, opseg podjele rada mora uvijek biti ograničen opsegom moći zamjene, ili drugima riječima, opsegom tržišta“ (Smith, 2007: 55). Dakle, razmjena i podjela rada kao mehanizmi sami po sebi nisu dovoljni, već tržište mora biti dovoljno veliko da bi ti mehanizmi mogli postići svoj puni izraz: „Kad je tržište veoma malo, nitko ne može imati nikakva poticaja da se potpuno posveti jednom zanimanju jer nedostaje mogućnost zamjene cijelog onog viška proizvoda njegova vlastita rada koji prelazi i nadmašuje njegovu vlastitu potrošnju, za one dijelove proizvoda rada drugih ljudi koji su mu potrebni“ (Smith, 2007: 55). Gdje se, međutim, nalaze velika tržišta i kako su nastala? Ona se nalaze u gradovima, jer grad je „stalni sajam ili tržište na koje dolaze stanovnici sela da zamijene svoje sirove proizvode za prerađene proizvode“ (Smith, 2007: 379). Kao što je već istaknuto, gradovi su se povijesno uvijek razvijali u blizini plovnih područja, obala mora ili rijeka, što im je omogućilo lakši i jeftiniji transport dobara te vanjsku trgovinu. Tako su gradovi uvijek pružali prostranija tržišta za bilo kakav oblik radinosti nego što je to bio slučaj u ruralnim područjima. Osim toga, gradovi su uvijek pružali nekakav oblik zaštite od neprijatelja, bilo u obliku bedema ili prirodnih oblika zaštite (Smith, 2007: 55-57). Bez gradova kao mjesta trgovine i okupljanja velikog broja pojedinaca, niti razmjena niti podjela rada ne bi mogle doseći onu razinu koja je bila potrebna za razvoj modernog društva. Štoviše, da bi se u ekonomiju mogli uključiti svi pripadnici društva, pa čak i oni u najruralnijim područjima, deseci pa i stotine gradova moraju međusobno trgovati. Tek tada nastaje tržište koje je dovoljno veliko za razvoj modernog društva. Inače su stanovnici ruralnih područja osuđeni na robovlasnički status kod svojih veleposjednika-uzdržavatelja, što je i bio slučaj čitave predmoderne Europe.

Zaključno, bez principa individualne ekonomske slobode, te bez principa bazične društvene jednakosti, konstitucija modernog trgovinskog društva ne bi bila moguća. Isto tako, nastanak modernog društva ne bi bio moguć bez mehanizama podjele rada, privatnog vlasništva, razmjene, i tržišta. Čini se, stoga, da su to svi konstitutivni elementi koji su omogućili nastanak modernog društva. I ne samo da su ti konstitutivni elementi omogućili nastanak trgovinskog društva, oni su iz tog društva proizašli. Ipak, držim da je ostala još jedna komponenta koju treba razmotriti. Ta je komponenta, iako prividno minimalna u svojoj ulozi, nužna za nastanak modernog društva. Mislim, dakako, na državu.

6. CILJEVI I DUŽNOSTI SUVERENA

U trećoj knjizi *Bogatstva naroda*, opisujući posljedice pada moći i vlasti veleposjednika, Smith kaže: „Na selu, kao i u gradu, uspostavljena je redovna *uprava*. Budući da nitko nije imao dovoljno moći da ometa djelovanje redovne uprave ni na selu ni u gradu, ona je uspostavljena i tu i tamo“ (Smith, 2007: 411). Redovna „uprava“ je ovdje potencijalno varljiv prijevod Smithovih riječi,⁴⁵ budući da na drugom mjestu, gdje Smith opisuje ustroj vlasti feudalnog društva, imamo ono što se čini kao precizniji prijevod: „Vlast *vlade* je bila i dalje, kao i prije, preslaba u glavi, a prejaka u nižim članovima, a pretjerana snaga nižih članova bila je uzrok slabosti glave“ (Smith, 2007: 409).⁴⁶ Taj novi oblik „redovne uprave“ o kojemu Smith govori jest moderna europska država, koja nastaje paralelno s modernim trgovinskim društvom te koju Smith shvaća kao suverenu instancu vlasti u tom društvu. Iako se možda čini da je ova tvrdnja dana posve niotkuda, ona dobiva svoju potkrjepu ako se u obzir uzmu dvije stvari.

Prvo, sjetimo se da je u svom opisu retrogradnog poretka europskih društava Smith zapravo govorio o europskim modernim državama: „Vanjska trgovina nekih gradova europskih *modernih država*⁴⁷ uvela je sve njihove fine manufakture, ili one koje su bile prikladne za prodaju na udaljenim tržištima, a manufakture i vanjska trgovina zajedno su rodile glavno poboljšanje poljodjelstva“ (Smith, 2007: 381). Drugo, kada govori o ulozi države, Smith govori o „dužnostima *suverena*“ (Smith, 2012: 686). I u ovom slučaju hrvatsko izdanje *Bogatstva naroda* gdje gdje sadrži ne posve precizan prijevod tako što se „*sovereign*“ prevodi kao „vladar“ (2007: 665). Potencijalna varljivost tog prijevoda je u tome što „vladara“ može biti više, kao što je to bio slučaj u feudalnom dobu gdje je svaki veleposjednik ili lord na neki način bio vladar vlastitog područja. S druge strane, suveren je nužno jedan, iliti vladar među vladarima. S tim na umu, potrebno je razmotriti ono što Smith naziva ciljevima i dužnostima suverena (odnosno države) u modernom društvu.

Najprije, što se tiče ciljeva suverena, Smith kaže: „Ako se politička ekonomija promatra kao grana *znanosti državnika ili zakonodavca*, ona sebi postavlja dva različita cilja, prvo, pribaviti uzdržavanje ili obilan dohodak narodu, ili bolje: omogućiti narodu da sebi pribavi obilan dohodak ili uzdržavanje: i drugo, opskrbiti državu ili zajednicu dohotkom dovoljnim za

⁴⁵ U izvorniku: „a regular *government*“ (Smith, 2012: 408).

⁴⁶ U izvorniku: „The *authority of government* still continued to be, as before, too weak in the head, and too strong in the inferior members; and the excessive strength of the inferior members was the cause of the weakness the head“ (Smith, 2012: 405).

⁴⁷ U izvorniku: „*modern states of Europe*“ (Smith, 2012: 377).

javne službe. Ona nastoji obogatiti i narod i [suverena]“ (Smith, 2007: 419).⁴⁸ Ovaj prvi i osnovni cilj države, da omogući pojedincima da obogate sami sebe, proizlazi iz Smithove ideje o *sustavu prirodne slobode* koji se prirodno uspostavlja u društvu pod uvjetom da nema ljudskih institucija koje ga ograničavaju: „Ako se tako uklone svi sustavi unapređivanja ili ograničavanja, jasan i jednostavan sustav prirodne slobode ustanovio bi se sam od sebe. Svakom čovjeku je ostavljeno da potpuno slobodno slijedi svoj vlastiti interes na svoj vlastiti način (...) dok god ne povrjeđuje zakone pravednosti⁴⁹“ (Smith, 2007: 665). Smith ovdje očigledno govori o ekonomskoj slobodi pojedinaca, odnosno o tome da svatko u društvu radi što on sam misli da najbolje može raditi, u okviru zakona pravednosti. Dakle, unutar tog okvira svatko može slijediti svoje prirodne težnje i unapređivati materijalne uvjete svog života po svom vlastitom izboru, pri čemu je suveren lišen prava da ograničava ekonomsku slobodu pojedinaca (Smith, 2007: 665). Istaknuvši to najbitnije ograničenje uloge suverena, Smith zatim eksplicira njegove dužnosti:

„Prema sustavu prirodne slobode, [suveren] obavlja samo tri dužnosti koje su doduše od velike važnosti, ali su veoma jednostavne i razumljive za običan razum: prvo, dužnost zaštite društva od nasilja i upada drugih nezavisnih društava, drugo, dužnost zaštite, koliko je god to moguće, svakog člana društva od nepravde ili nasilja svakog drugog člana društva, ili dužnost ustanovljenja točnog dijeljenja pravde; i, treće, dužnost podizanja i uzdržavanja izvjesnih radova i izvjesnih javnih ustanova kojih podizanje i uzdržavanje nikada ne može

⁴⁸ Prijevod je prilagođen sukladno izvorniku: „Political economy, considered as a branch of the science of a *statesman or legislator*, proposes two distinct objects; first, to provide plentiful revenue or subsistence for the people (...) and, secondly, to supply the *state or commonwealth* with a revenue sufficient for the public services. It proposes to enrich both the people and the *sovereign*“ (Smith, 2012: 417).

⁴⁹ U izvorniku: „*the laws of justice*“ (Smith, 2012: 686). Isti izraz Smith koristi u *Teoriji moralnih osjećaja* kada navodi tri „najsvetija zakona pravednosti“: „Najsvetiji zakoni pravednosti (...) su [1] zakoni koji štite život i osobu našeg bližnjeg; [2] slijede oni koji štite njegovu imovinu i posjede; [3] i na kraju dolaze oni koji štite ono što se naziva njegovim osobnim pravima, odnosno ono što mu pripada na temelju obećanja drugih“ (Smith, 2002: 98). Zakone pravednosti Smith predstavlja kao moralna pravila koja su prirodno proizašla iz društva, dakle iz ljudskih interakcija, i to zahvaljujući našem prirodnom osjećaju za pravdu i zahvaljujući našoj sposobnosti za suosjećanjem. Međutim, Smith također priznaje da čovjekov urođeni osjećaj za pravdu može biti iskrivljen ili potisnut sebičnim strastima, zbog čega neće svi pojedinci dobrovoljno poštivati moralne „zakone“ društva. Nužno rješenje su formalni zakoni i provedbena tijela vlasti (države) koja će osigurati održavanje pravde unutar društva, dakle održavanje društva kao takvog (Smith, 2002: 101-103). Ovom temom Smith se opširnije bavio i u *Predavanjima o Jurisprudenciji*, a o njoj detaljnije piše i James R. Otteson (2017) u članku „Adam Smith on Justice, Social Justice, and Ultimate Justice“.

biti u interesu nekog pojedinca ili malog broja pojedinaca“ (Smith, 2007: 665-666; 2012: 686).

Prva dužnost suverena, kao što Smith kaže, jest obrana društva od vanjskih neprijatelja iliti drugih nezavisnih društava. Ovo nam naznačuje bitno pojmovno razgraničenje između države i društva koje se kod Smitha može primijetiti. Iako je država bitna za očuvanje prirodnog sustava slobode u modernom društvu, dakle očuvanje principa ekonomske slobode, ona nije istovjetna s modernim društvom, nego nastaje paralelno s njim. Štoviše, ne samo da država, u svom modernom obliku, nastaje paralelno s modernim društvom, već ona omogućuje nastanak modernog društva istovremeno kako i sama nastaje.⁵⁰ Osim toga, samo uz postojanje moderne države, moderno društvo može opstati u onom obliku koji će maksimizirati ekonomsku slobodu pojedinca tog društva. Naime, ta se ekonomska sloboda maksimizira osiguranjem društva od vanjskih neprijatelja, što u modernom dobu može ostvariti jedino država. S obzirom na to, rashodi suverena za pripremu vojne sile u vrijeme mira, kao i za njezinu upotrebu u stanju rata, ovise o stadiju i stupnju napretka društva koje se treba braniti od vanjskih neprijatelja (Smith, 2007: 669). Kod lovačkih i pastirskih društava ti rashodi nisu veliki jer su to nomadska i po prirodi ratnička društva. Rashodi za obranu nešto su veći kod poljoprivrednih društava, budući da u tim društvima ne može svaki čovjek ujedno biti i ratnik, već neki od članova društva u vrijeme rata moraju održavati nastambe i zemlju. Međutim, u naprednijem, trgovinskom stanju društva rashodi za obranu daleko su najveći.

Naime, osim što je moderno trgovinsko društvo po prirodi neratničko, Smith ističe dva konkretna i otprije poznata uzroka koja modernom društvu onemogućavaju obranu po načelu „jedan čovjek, jedan ratnik“, obranu kakva je bila moguća u pastirskim društvima. Ta dva uzroka, koji su svoju ulogu odigrali i u raspadu antičkih trgovačkih republika, su (1) napredak manufaktura i (2) usavršenje ratnog umijeća (Smith, 2007: 672). Prvi uzrok kaže da si članovi modernog trgovinskog društva, primjerice kovač ili tesar, ne mogu priuštiti odlazak u rat jer bi time morali napustiti svoju djelatnost i nužno izgubiti jedini izvor svog uzdržavanja. Drugi uzrok se odnosi na razvoj strategija, taktika i instrumenata ratovanja zbog čega su se rashodi za obranu društva s vremenom nužno morali povećati. Stapanjem ovih dvaju uzroka nastaje jedinstven problem. Bogato moderno društvo, koje je zbog svog bogatstva na meti napada drugih društava, postalo je sačinjeno od pojedinaca koji su primarno usmjereni na svoje

⁵⁰ Ovdje se prvenstveno misli na centralizaciju vlasti koju je proveo vladar u borbi protiv lordova, što je bilo prikazano u četvrtom poglavlju ovog rada. O procesu centralizacije vlasti u Europi tog vremena detaljnije piše Ivan Prpić, koji tvrdi da „proces ustanovljenja 'države kao takve' započinje u apsolutnoj monarhiji“ (Prpić, 1987: 2121).

ekonomske interese te koji su zbog toga i nesposobni i nezainteresirani za ratovanje. Za ovaj problem Smith nudi dva, otprije nam poznata rješenja.

Prvo rješenje je da država prisili sve građane na nekakav oblik poluredovite vojne obuke i time oformi *narodnu miliciju*, po uzoru na stare Grke, a drugo je da plati građane i oformi *stajaću vojsku*, kao što je to bio slučaj u antičkom Rimu.⁵¹ Razumljivo, Smith je skloniji drugom rješenju jer ono igra na ekonomski interes građana. Važnije, on prepoznaje da jedino država može spojiti taj privatni ekonomski interes s nužnošću obrane društva od neprijatelja: „Ali samo mudrost države [eng. *wisdom of the state*] može učiniti vojničko zvanje posebnim zanimanjem, odvojenim i posebnim od svih ostalih (...) Samo mudrost države može učiniti da postane njegov interes da veći dio svog vremena žrtvuje tom posebnom zanimanju“ (Smith, 2007: 674).

Druga dužnost suverena je zaštititi svakog pripadnika društva od nepravde ili nasilja bilo kojeg drugog pripadnika društva. Suveren to čini uspostavom sustava dijeljenja pravde iliti pravosuđa, ali i uspostavom policijskog sustava koji će se brinuti da se zakoni poštuju (Smith, 2007: 684; 1982: 486). Genealogija tog sustava pravosuđa ukratko je prikazana u prvom poglavlju rada, gdje je istaknuto da je razvoj pravosudnog sustava pratio razvoj društva po stadijima. Rečeno je, također, da se tek s uspostavom prvih oblika privatnog vlasništva u pastirskom stadiju društva moglo govoriti o nekakvoj ozbiljnoj potrebi za redovitim dijeljenjem pravde. Kako je društvo raslo i kako se društvo razvijalo, broj sporova u njemu postajao je veći, a zahtjevi za regulacijom pravosuđa postali su glasnjiji. Ti su zahtjevi najglasniji i najnužniji u modernom trgovinskom društvu:

⁵¹ Poglavlje „O rashodima za obranu“ pete knjige sadrži intrigantan povijesno-teorijski prikaz razvoja ratovanja i uloge vojski u različitim stadijima i društvima povijesti. Iz tog se prikaza, između ostalog, mogu povući zanimljive paralele između Smithove i Machiavellijeve tipologije vojski. Očigledno je iz Smithovih referenci da je čitao Machiavellija, i čini se da je spram Firentinca zauzeo suprotan stav o tome koja je vojska bolja i zašto. Štoviše, na jednom se mjestu čini kao da Smith odgovara na Machiavellijevu kritiku plaćeničkih vojski kao beskorisnih i opasnih za slobodu (Machiavelli, 2020: 88-89). Na tom mjestu Smith kaže: „Ljudi republikanskih načela bili su ljubomorni na stajaću vojsku jer je opasna za slobodu. Stajaća vojska je sigurno opasna za slobodu gdje god interes vojskovođe i najviših časnika nije nužno povezan s podržavanjem ustava države. Cezarova stajaća vojska uništila je Rimsku republiku. Cromwellova stajaća vojska izbacila je iz zgrade Dugi parlament [The Long Parliament]. Ali tamo gdje je sam [suveren] vojskovođa, a veliko plemstvo i vlastela najviši časnici vojske, gdje je vojna sila stavljena pod komandu onih koji imaju najveći interes da podržavaju građansku vlast, jer oni sami imaju najveći udio u toj vlasti, stajaća vojska nikada ne može postati opasna za slobodu“ (Smith, 2007: 682-683). S druge strane, Smith na više mjesta idealizira narodne milicije antičkih i pastirskih društava, zbog čega njegovo neslaganje s Machiavellijem nije toliko jednoznačno kao što se možda čini. Više se čini da se slagao s Machiavellijem, no da je stajaću vojsku jednostavno vidio kao imperativ modernog društva te izazova s kojima se to društvo susretalo. S obzirom na različitost vremena u kojima su Machiavelli i Smith pisali, ovakav stav i ne treba previše začuditi.

„Trgovina i manufakture rijetko kad mogu dugo cvjetati u nekoj državi u kojoj ne postoji redovno dijeljenje pravde, u kojoj se narod ne osjeća sigurnim u posjedu svoje imovine, u kojoj se povjerenje u ugovore zakonom ne podupire, i u kojoj se ne smatra da će se državna vlast redovno upotrebljavati da se prisile na plaćanje dugova svi oni koji mogu platiti“ (Smith, 2007: 868).

Teško je pronaći drugo mjesto u *Bogatstvu naroda* na kojem Smith ovako jasno naznačuje da moderno trgovinsko društvo ne može opstati bez države kao suverene vlasti. Razlog za to je što država maksimizira ekonomsku slobodu i pravnu jednakost pojedinaca tako što uspostavlja sveobuhvatni pravni sustav kojim omogućava povjerenje u ugovore, sigurnost vlasništva te redovno i predvidljivo dijeljenje pravde. Prema tome, ako kažemo da djelovanja sebičnih pojedinaca u trgovinskom društvu usmjerava nekakva nevidljiva ruka, pri čemu se proizvodi društveno pozitivan ishod, onda moramo reći i da taj pozitivan ishod uvelike ovisi o „vidljivoj ruci“ suverena koji osigurava da čovjekovo samoljublje ostane unutar granica zakona (Cohen, 1989: 63). Jedino moderna suverena država može biti jamac takvog pravnog sustava, pravnog sustava bez kojeg trgovina ne može dugo cvjetati. Ako trgovina ne cvjeta, onda ona s vremenom propada. A ako nema trgovine, onda nema niti modernog trgovinskog društva.⁵²

Treća i posljednja dužnost suverena jest pružiti društvu javna dobra, odnosno započinjati javne radove te ustanoviti i održavati javne institucije. Pružanje tih javnih dobara društvu daje veliku korist, no ulaganja koja ta dobra zahtijevaju premašuju ekonomske interese te premašuju ekonomske sposobnosti ulaganja pojedinca ili malog broja pojedinaca. Prema tome, ta javna dobra može pružiti jedino država (Smith, 2007: 665-666, 696). Smith navodi tri vrste javnih dobara koje država mora pružiti: (a) prometnu infrastrukturu, (b) obrazovni sustav za odgoj mladeži, i (c) obrazovni sustav za ljude svake dobi. Poprilično je samorazumljivo zašto

⁵² Iako država kod Smitha pruža izvanjski (sigurnosni i pravni) okvir za funkcioniranje modernog trgovinskog društva, unutarnji okvir za funkcioniranje tog društva trebao bi pružiti mehanizam tržišta. Naime, prisjetimo se da je tržište mjesto razmjene, a da se putem razmjene čovjekova prirodna sebičnost transformira u trgovinsku društvenost. U tom smislu, tržište samo po sebi može „proizvesti“ društvenost među pojedincima. Upravo o tome piše Dag Strpić kada kaže da je kod Smitha konstituiranje građanskog ili trgovinskog društva „permanentni ekonomski proces“ koji Smith postavlja „namjesto jednokratnog političko-pravnog akta“ iliti društvenog ugovora kakav je prisutan u teoriji Thomasa Hobbesa, Johna Lockeja i drugih (Strpić, 2017: 130-131). Na taj se način Smithovo građansko društvo u teoriji može samo-reproducirati putem tržišne razmjene, shvaćene kao specifičnog tipa „društvenog ugovora“ koji pojedinci u društvu međusobno iznova sklapaju i rasklapaju sa svakim novim činom razmjene. Ovom temom Strpić se detaljnije bavi u sedmom poglavlju svoje studije, *Robna proizvodnja i udruženi rad u Marxovoj kritici političke ekonomije*, gdje s laserskom preciznošću razlaže principe Smithove političke ekonomije koji omogućuju funkcioniranje trgovinskog društva. Više o vrijednosti i doprinosu Strpićeve studije, čak i u svjetskim razmjerima, piše Luka Ribarević u: „Politička ekonomija u Levijatanu: Hobbes, Macpherson i Strpić“ (2020).

Smith navodi prometnu infrastrukturu kao jedno od tih javnih dobara, budući da ono omogućuje lakši i jeftiniji transport dobara, a time uspješniju i profitabilniju trgovinu. Međutim, malo manje samorazumljive su potonje dvije vrste javnih dobara.

Prvo od njih, obrazovni sustav za odgoj mladeži, reflektira ono što bi se moglo nazvati rezervacijama Adama Smitha u vezi modernog društva utemeljenog na trgovini. Konkretno, Smitha brine činjenica da razvijena podjela rada na mikroekonomskoj razini postupno dovodi do toga da se rad velikog broja pojedinaca svodi na nekoliko iznimno jednostavnih operacija. Ti, tzv. široki slojevi naroda, zbog toga postaju zatupljeni radom koji obavljaju te gube svaku sposobnost rasuđivanja. Stoga je odgoj takvog puka u civiliziranom i trgovačkom društvu možda i važniji od odgoja viših i imućnijih slojeva društva. I to toliko, naime, da bi se učenje osnovnih sposobnosti poput čitanja, pisanja i računanja moglo i nametnuti društvu (Smith, 2007: 746-748). No koja je poanta takvog obrazovanja? Zašto bi Smith mario za negativne učinke podjele rada u trgovinskom društvu? Odgovor je da su neobrazovane mase politički povodljivije i sklonije nepromišljenom protivljenju političkoj vlasti (Smith, 2007: 751). To, prije svega, narušava stabilnost društva i slobodu optjecaja trgovine. Što se tiče obrazovnog sustava za ljude svih dobi, Smith se ovdje najprije dotiče vjerskih sekta te nekih negativnih izričaja religije, poput činjenice da se vlast religije često zasniva na ulijevanju neke vrste straha u vjernike. Takva je religijska vlast kroz povijest često podrivala svjetovnu vlast, zbog čega ne iznenađuje kada Smith u prosvjetiteljskom tonu zaključuje da jedan od lijekova za bolesti koje društvu prenose religiozne sekta može biti studij znanosti i filozofije (Smith, 2007: 758-760).

7. ZAKLJUČAK

Cilj prethodnog poglavlja bio je pokazati kako je Smithovo poimanje nastanka modernog društva usko povezano s nastankom moderne države. Tim odnosom modernog društva i moderne države, u Smithovoj političko-ekonomskoj teoriji, zaključit ću ovaj rad. Za početak, istina je da je Smith bio prvenstveno teoretičar trgovinskog društva, a ne teoretičar države. Odnosno, on je, barem u *Bogatstvu naroda*, mnogo više riječi i rečenica posvetio opisivanju modernog trgovinskog društva, nego što se bavio teorijom suverene političke vlasti. Štoviše, potonjim se u svom kapitalnom djelu praktički uopće nije bavio. S obzirom na to, kako onda razumjeti tvrdnju da se Smithovo poimanje nastanka modernog društva uvelike oslanja na postojanje moderne države? Kako razumjeti Smithovu „šutnju“ o ulozi moderne države u nastanku i održanju modernog društva?

Smatram da je fokus Smithove analize na društvu rezultat toga što ljudsko društvo u Škotovoj teoriji povijesno i funkcionalno prethodi političkoj vlasti. U skladu s tim, ovaj se rad nije pobliže bavio pojmom i nastankom države, jer se niti Smith tim problemom nije bavio. Barem (ili sigurno) ne na sustavan i obuhvatan način kao što su to činili drugi autori rane moderne, poput Bodina, Hobbesa, i drugih. Isto tako, aporije oko redosljeda nastanka između modernog (građanskog) društva i moderne države također nisu nešto čime se Smith bavio, stoga se niti ja u ovom radu nisam time bavio.⁵³ U radu sam se prvenstveno fokusirao na Smithovu teoriju nastanka modernog društva. Pritom sam, u manjem dijelu rada, razmatrao ulogu koju moderna država ima u održavanju Smithovog modernog društva. Jer, neovisno o redosljedu njihova nastanka, moderno društvo i moderna država jesu komplementarni par Smithove teorije.⁵⁴

⁵³ Sustavan povijesni pregled nastanka države i njezina pojma, te odnosa moderne države s građanskim društvom, dali su drugi autori. Primjerice, Dragutin Lalović u predgovoru i prvom poglavlju knjige „Države na kušnji“ (2008), te u posebno pregnantnom predgovoru knjige „Doba države“ (2020). O nastanku države, posebice kroz prizmu pojmova vlast i vlasništvo, piše i Ivan Prpić u: „Država – nastanak i pojam“ (1987). Što se tiče građanskog društva specifično, genealogijom i implikacijama tog pojma posebno su se bavili Manfred Riedel u: „Društvo, građansko“ (1991), te Prpić u: „Građansko društvo – zbiljnost ili program postsocijalističkih poredaka“ (1991).

⁵⁴ Ovakvo shvaćanje odnosa modernog (građanskog) društva i moderne države slično je Hegelovom kasnijem shvaćanju odnosa građanskog društva i političke države: „Iz svega toga jasno je da se čak ni izvanjsko zajedništvo građanskog društva ne uspostavlja samo od sebe. Za to je potrebno svjesno korektivno djelovanje političke države prema građanskom društvu – preko institucija koje čine spoj tih dviju sfera (pravosuđa, policije i korporacija) – s ciljem da se ekonomsko natjecanje zadrži u obliku mirne konkurencije“ (Vujeva, 2015: 127). Pritom, kod Smitha, ulozi policije, kao regulatora unutar društvenog reda i mira, treba pridodati i vojsku kao jamca sigurnosti društva od vanjskih neprijatelja, dok ulogu korporacija Smith zamjenjuje ulogom javnih institucija. Da isticanje sličnosti teorija dvojice autora nije prenapregnuto, u prilog ide činjenica da je Hegel relativno rano u svom životu došao u doticaj sa Smithovim kapitalnim djelom. Tu činjenicu, kao i detaljnije paralele između Hegela i Smitha, iznosi Domagoj Vujeva u članku „Politička ekonomija i kritika teorije društvenog ugovora u Hegelovoj *Filozofiji prava*“ (2020).

Sjetimo se da je novonastalo moderno društvo određeno posve novim ekonomskim odnosima, a da je kao posljedica toga određeno i novim političkim odnosima. No, jamac održanja tih novih odnosa je država, koja ih garantira putem vojne sile, pravosudnog sustava i javnih usluga. Iako je ta uloga države za Smitha jednostavna, ona je za njega neizostavna. Odnosno, država je neizostavna za ono permanentno konstituiranje građanskog društva o kojemu je pisao Strpić. U tom smislu, izostanak države kao suverene vlasti kod Smitha ne znači povratak u prirodno stanje, kao što je to bio slučaj kod Hobbesa, već znači regresiju u ono stanje društva u kojem nestaju osnovni i od države garantirani oblici ekonomske slobode i pravne jednakosti među pojedincima.

Država, kaže Ivan Prpić, „uspostavlja građansko društvo tada kad se sama konstituira kao država“ (Prpić, 2016: 111). Iako Prpić ovdje ne govori o Smithu i njegovom pojmu trgovinskog društva, Prpićeva se logika može iskoristiti pa reći i da Smithovo trgovinsko društvo uspostavlja državu tada kad se samo konstituira kao trgovinsko društvo. Drugim riječima, ne vjerujem da je moguće konkluzivno odgovoriti na pitanje: što je kod Smitha došlo prije, moderno društvo ili moderna država? Od dviju mogućnosti, čini mi se neuvjerljivim tvrditi da Smithovo moderno društvo, zajedno sa svim svojim slobodama, može nastati bez države. S obzirom na to, vrijedi postavka da „nema građana bez države (...) gdje postoji ropstvo ili kmetstvo, tamo sasvim sigurno nema države“ (Lalović, 2020: 46). Prema tome, u pogledu Smithove teorije, može se zaključiti da bez moderne države izostaje jedina garancija zaštite konstitutivnih principa koji omogućuju funkcioniranje modernog društva.

LITERATURA

- Baletić, Zvonimir (2004) Mit nevidljive ruke. U: Prpić, I. (ur): *Globalizacija i demokracija*. Fakultet političkih znanosti. Zagreb: 151-163.
- Berry, Christopher J. (2018) *Adam Smith: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press.
- Cohen, Edward S. (1989) Justice and Political Economy in Commercial Society: Adam Smith's „Science of a Legislator”. *The Journal of Politics*. 51 (1): 50-72.
- Grdešić, Marko (2016) Je li Adam Smith konzervativac? Nevidljiva ruka, institucionalni dizajn i društvena hijerarhija. *Politička misao*, 53 (3): 85-107.
- Griswold, Charles L. (2018) *Jean-Jacques Rousseau and Adam Smith: A Philosophical Encounter*. Routledge.
- Haakonssen, Knud (1981) *The Science of a Legislator: The Natural Jurisprudence of David Hume and Adam Smith*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hanžeković, Marijan (2007) Predgovor. U: Smith, Adam. *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda* (13-36). Zagreb: Masmedia
- Hirschman, Albert O. (1991) *Strasti i interesi: politički argumenti u prilog kapitalizmu prije njegova trijumfa*. Zagreb: Stvarnost.
- Hont, Istvan (2009) Adam Smith's history of law and government as political theory. U: R. Bourke i R. Geuss (ur) *Political Judgement: Essays for John Dunn* (131–171). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hont, Istvan (2010) *Jelousy of Trade. International Competition and the Nation-State in Historical Perspective*. The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts and London, England.
- Hont, Istvan (2015) *Politics in Commercial Society. Jean-Jacques Rousseau and Adam Smith*. Harvard University Press. Cambridge, Massachusetts and London, England.
- Hopfl, H. M. (1978) From Savage to Scotsman: Conjectural History in the Scottish Enlightenment. *Journal of British Studies*, 17 (2): 19-40.
- Hume, David (1953) *David Hume's Political Essays*. New York: The Liberal Arts Press.

- Lalović, Dragutin (2008) *Države na kušnji*. Zagreb: Disput.
- Lalović, Dragutin (2020) *Doba države*. Zagreb: Disput.
- Macfie, A. L. (1959) Adam Smith's Moral Sentiments as Foundation for His Wealth of Nations. *Oxford Economic Papers* 11 (3): 209–228.
- Machiavelli, Niccolò (2020) *Vladar ili De Principatibus*. Zagreb: Disput.
- Meek, R. L., i Skinner, A. S. (1973) The Development of Adam Smith's Ideas on the Division of Labour. *The Economic Journal*, 83 (332): 1094–1116.
- Otteson, J. R. (2017). Adam Smith on Justice, Social Justice, and Ultimate Justice. *Social Philosophy and Policy*, 34 (1): 123–143.
- Palmeri, Frank (2016) *State of Nature, Stages of Society: Enlightenment Conjectural History and Modern Social Discourse*. New York: Columbia University Press.
- Polanyi, Karl (1999) *Velika preobrazba: Politički i ekonomski izvori našeg vremena*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Prpić, Ivan (1987) Država – nastanak i pojam. U: *Naše teme: časopis mladih o društvenim zbivanjima*, 12: 2114-2130.
- Prpić, Ivan, (1991) Građansko društvo – zbiljnost ili program post-socijalističkih poredaka. U: Pokrovac, Zoran (ur), *Građansko društvo i država – povijest razlike i nove rasprave* (170-180). Zagreb: Naprijed.
- Prpić, Ivan (2016) *Doba politike*. Zagreb: Disput.
- Ribarević, Luka (2020). Politička ekonomija u Levijatanu: Hobbes, Macpherson i Strpić. *Politička misao*, 57 (2): 127-148.
- Riedel, Manfred (1991) Društvo, građansko. U: Pokrovac, Zoran (ur) *Građansko društvo i država – povijest razlike i nove rasprave* (33-132). Zagreb: Naprijed.
- Rousseau, Jean-Jacques (2012) *Društveni ugovor. O podrijetlu i temeljima nejednakosti među ljudima*. Zagreb: Feniks.
- Sagar, Paul (2018) *The Opinion of Mankind: Sociability and the Theory of the State from Hobbes to Smith*. Princeton: Princeton University Press.

- Sagar, Paul (2022) *Adam Smith Reconsidered: History, Liberty, and the Foundations of Modern Politics*. Princeton: Princeton University Press.
- Skinner, Andrew S. (1975) *Adam Smith: an Economic Interpretation of History*. U: Skinner, Andrew S. i Wilson, Thomas (ur) *Essays on Adam Smith (154-178)*. Oxford: Clarendon Press.
- Skinner, Andrew S. (2003) Analytical Introduction. U: Smith, A. *The Wealth of Nations*. Books I-III (8-85). London: Penguin Classics.
- Smith, Adam (1982) *Lectures on Jurisprudence [Predavanja o Jurisprudenciji]*. (R. L. Meek, D. D. Raphael i P. G. Stein, ur.). Indianapolis: Liberty Fund.
- Smith, Adam (2002) *The Theory of Moral Sentiments [Teorija moralnih osjećaja]*. (K. Haakonssen, ur) *Cambridge Texts in the History of Philosophy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smith, Adam (2007) *Istraživanje prirode i uzroka bogatstva naroda*. Zagreb: Masmedia.
- Smith, Adam (2012) *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*. Wordsworth.
- Strpić, Dag (2017) *Robna proizvodnja i udruženi rad u Marxovoj kritici političke ekonomije*. Zagreb: Disput.
- Vujeva, Domagoj (2015) *Država i demokracija: građansko društvo i politička država u Filozofiji prava*. Zagreb: Disput.
- Vujeva, Domagoj (2020). Politička ekonomija i kritika teorije društvenog ugovora u Hegelovoj *Filozofiji prava*. *Politička misao*, 57 (2): 107-126.
- Waszek, Norbert (1988) *Man's Social Nature: A Topic of the Scottish Enlightenment in Its Historical Setting*. Frankfurt: Peter Lang.
- Winch, Donald (2008) Scottish political economy. U: Goldie, M., i Wokler, R. (ur) *The Cambridge History of Eighteenth-Century Political Thought. The Cambridge History of Political Thought (443-464)*. Cambridge: Cambridge University Press.

NASTANAK MODERNOG DRUŠTVA U POLITIČKO-EKONOMSKOJ TEORIJI ADAMA SMITHA

Sažetak

Analizirajući političko-ekonomsku teoriju Adama Smitha, u ovom radu posebno se istražuje Smithovo razumijevanje nastanka modernog društva. Istražujući pritom svojevrsnu prazninu u hrvatskoj akademskoj literaturi na tu temu, u radu se nastoji prikazati Smithov uzročno-posljedični mehanizam koji je doveo do propasti feudalizma i stvaranja modernog trgovinskog društva kao iznimke u europskoj povijesti. Temeljeći se na interpretativnoj analizi Smithovih djela, a posebice *Bogatstva naroda*, u radu se najprije razmatraju osnovne odrednice Smithovog pristupa istraživanju povijesti, pri čemu se posebno istražuje Smithovu faznu teoriju povijesti. Nakon toga, prikazuje se Smithovo poimanje antičkih poredaka, prvenstveno Atene i Rima, kao prvih trgovinskih društava u europskoj povijesti. Dodatno, u tom dijelu istražuju se i razlozi propasti antičkih trgovačkih društava, prema Smithovom shvaćanju. Zatim se, u središnjem dijelu rada, detaljno prati niz uzroka, iznesenih u trećoj knjizi *Bogatstva naroda*, koji su doveli do raspada feudalnog društva i nastanka modernog trgovinskog društva. Rad se potom okreće ka konstitutivnim principima i mehanizmima koji su omogućili nastanak modernog društva. Posljednje, rad razmatra ulogu suverena, odnosno države, u stvaranju i funkcioniranju trgovinskog društva rane moderne. Interpretativna analiza pritom ukazuje na važnu ulogu moderne države u Smithovoj teoriji, gdje se država nameće kao jamac zaštite konstitutivnih principa koji omogućuju funkcioniranje modernog društva.

Ključne riječi: Adam Smith, moderna država, moderno društvo, sloboda, trgovinska društvenost

THE EMERGENCE OF MODERN SOCIETY IN THE POLITICAL-ECONOMIC THEORY OF ADAM SMITH

Summary

By analyzing the political-economic theory of Adam Smith, this paper particularly investigates Smith's understanding of the emergence of modern society. In doing so, the paper explores a certain void in Croatian academic literature on this topic, and aims to present Smith's cause-and-effect mechanism that led to the collapse of feudalism and the creation of modern commercial society as an exception in European history. Based on an interpretative analysis of Smith's works, especially *The Wealth of Nations*, the paper first considers the basic determinants of Smith's approach to historical research, with a particular focus on Smith's stadial theory of history. After that, the paper presents Smith's perception of ancient orders, namely Athens and Rome, as the first commercial societies in European history. Additionally, in this part, the reasons for the collapse of ancient commercial societies, according to Smith's understanding, are explored. Then, in the central part of the paper, a series of causes outlined in the third book of *The Wealth of Nations*, which led to the disintegration of feudal society and the emergence of a modern commercial society, are followed in detail. The paper then turns to the constitutive principles and mechanisms that enabled the emergence of modern society. Lastly, the paper considers the role of the sovereign, or the state, in the creation and functioning of the early modern commercial society. The interpretative analysis points to the important role of the modern state in Smith's theory, where the state emerges as a guarantor of the protection of constitutive principles that enable the functioning of modern society.

Keywords: Adam Smith, commercial sociability, freedom, modern society, modern state